Downloaded from
www.grade12pastexampapers.co.za

TIGIREDI TA 10-12 2021

Xitsonga

Papila ra 3: Vutsari bya Vutumbuluxi

Ririmi ra le Kaya

Ririmi ro Engetela ro Sungula

Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Second Chance Matric Support Programme

NDP 2030

NATIONAL EDUCATION COLLABORATION TRUST

ETDP•SETA

WOZA MATRICS 2021 CATCH UP

STAY SAFE PROTECT SOUTH AFRICA
TOGETHER WE CAN BEAT THE CORONAVIRUS

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(i) VATSARI NA VATUMBULUXI VA XILETELO LEXI:

1. **BALOYI FAMANDHA RECKSON**

2. MBETSE STANLEY ARTHUR

3. NHUBUNGA WILLIAM OLAPH

4. RIKHOTSO AMON MDALA

5. SONO ELIZABETH TSAKANI

6. USINGA MARINKIE MMADIT

(iii) MANGHENELO

Xewani mudyondzi wa Giredi ya 10-12

Xiletelo lexi xa *Mind the Gap* xi ta ku pfuna ku tilulamisela xikambelo xa ku hela ka lembe xa vutumbuluxi (Papila ra 3) eka Giredi ya 10-12 ya Xitsonga Ririmi ra le Kaya, Ririmi ro Engetela ro Sungula, Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi.

Papila ra 3 ri na Switsalwana na switsalwambiko

Xiletelo lexi xi khomile vuswikoti na vutivi lebyi lavekaka ku tilulamisela ku hlamula papila ra vunharhu ra switsalwana na switsalwambiko (swo leha na swo koma).

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(i) VATSARI NA VATUMBULUXI VA XILETELO LEXI:

1. **BALOYI FAMANDHA RECKSON**

2. MBETSE STANLEY ARTHUR

3. NHUBUNGA WILLIAM OLAPH

4. RIKHOTSO AMON MDALA

5. SONO ELIZABETH TSAKANI

6. DR USINGA MARINKIE MMADITABA

(iii) MANGHENELO

Xewani mudyondzi wa Giredi ya 10-12

Xiletelo lexi xa *Mind the Gap* xi ta ku pfuna ku tilulamisela xikambelo xa ku hela ka lembe xa vutumbuluxi (Papila ra 3) eka Giredi ya 10-12 ya Xitsonga Ririmi ra le Kaya, Ririmi ro Engetela ro Sungula, Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi.

Papila ra 3 ri na Switsalwana na Switsalwambiko

Xiletelo lexi xi khomile vuswikoti na vutivi lebyi lavekaka ku tilulamisela ku hlamula papila ra vunharhu ra switsalwana na switsalwambiko (swo leha na swo koma).

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(iv) VUNDZENI

Nongonoko	Nomboro ya pheji
Xewani mudyondzi wa Giredi ya 12	4
Matirhiselo ya xiletelo lexi	5
Switsundzuxo swa mahlayelo	6
Nkatsakanyo wa ririmi eka papila ra 3: Vutsari bya vutumbuluxi	7
Xana vakamberi va langutisa yini?	8
Hi siku ra xikambelo	9
1. Switsalwana (RK, RES, REV)	12
1.1 Xitsalwana xa ndzungulo	12-13
1.2 Xitsalwana xa nhlamuselo	14
1.3 Xitsalwana xa mianakanyo	15 -
1.4 Xitsalwana xa nkanelo	16-17
1.5 Xitsalwana xa mavonelo	17
1.6 Switshuriwa swa swo voniwa/swifaniso	18-19
2. Switshuriwa swa switsalwambiko	20
2.1 Mapapila	20-24
2.2 Ajenda na makanelwa	25-27
2.3 Xiviko	28-29
2.4 Tsalwavutitivisi na papila ro seketela	30-33
2.5 Matimu ya mufi	33-35
2.6 Atikili ya phephahungu	35-37
2.7 Atikili ya magazini	38-39
2.8 Nhluto	39-41
2.9 N'wangulano	41-42
2.10 Inthavhiyu	43-44
2.11 Mbulavulo	45-46
2.12 Imeyili	47-49
3. Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	50
3.1 Xinavetiso	50-51
3.2 Fulayara	51-53
3.3 Swileriso	53-54
3.4 Swiletelo	55-56
3.5 Ku tsala migingiriko ya dayari	58-59
3.6 Khadi ra xirhambo	60-61
3.7 Phositara	61-62
3.8 Hungu ro koma ra riqingho (SMS)	63-64
3.9. Hungu ra *WhatsApp*	65-66
4. Tirhubiriki ta RK, RES, REV	

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(iv) XEWANI MUDYONDZI WA GIREDI YA 10-12

- Matirhiselo ya xiletelo lexi.
- Switsundzuxo swa 7 swa mahlayelo.
- Hi siku ro tsala xikambelo.
- Nkatsakanyo wa papila ra 3 ra Xitsonga Ririmi ra le Kaya:
- Switsundzuxo.
- Tafula ra nongonoko.
- Switsundzuxo swa mahlamulelo ya papila ra vunharhu hi ku angarhela eka mudyondzi wa Giredi ya 10-12.
- Xana vakamberi va langutela yini?

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(vi) MATIRHISELO YA XILETELO LEXI.

- Eka xiletelo lexi u tlhela u hlamuseriwa tinxaka to hambanahambana ta switsalwana, switsalwambiko swo leha na switsalwambiko swo koma (RES na REV).
- U nyikiwa swikombiso swa swivumbeko swa switsalwana na switsalwambiko.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso swa switsalwana na tinhlamulo ta swona.
- U nyikiwa swikombiso swa swivutiso leswi heleleke swa switsalwambiko na tinhlamulo ta swona.
- Kambela matwisiselo ya wena ya xiyenge xin'wana na xin'wana hi ku endla migingiriko na ku tirhisa tirhubiriki leti nyikiweke.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(vii) SWITSUNDZUXO SWA 7 SWA MAHLAYELO

1. Ava ntirho wa wena ku ya hi swiphemu leswitsongo. Leswi swi ta pfuna leswaku miehleketo ya wena yi kota ku kongoma. Loko u ri karhi u hlaya, tinyike nkarhinyana wo wisa u nga si ya eka xiyenge xin'wana.

2. Vona leswaku u na switirhisiwa swa wena hinkwaswo u nga si sungula ku hlaya xiyenge xo karhi – tipensele, switsalo, swo fungha, buku yo tsalela tinotsi, na swin'wana na swin'wana.

3. Tshunxeka, leswi swi ta pfuna byongo bya wena ku twisisa leswi u swi hlayaka.

4. Byongo bya wena byi twisisa hi ku olova loko u tirhisa mihlovo na swifaniso swo hambanahambana. Ringeta ku swi tirhisa hilaha u swi kotaka hakona.

5. Ku vuyelela swi pfuna ngopfu ku kota ku tsundzuka leswi u fanelaka ku swi dyondza. Tshama u vuyelela leswi u swi hlayaka ku fikela loko u kota ku swi tsundzuka hi ku olova.

6. Kombela munhu un'wana leswaku a ku yingisela loko u ri karhi u n'wi hlayela leswi u swi tsaleke. I swa nkoka ku hlayela ehenhla tinotsi ta wena to pfuxeta hi tona.

7. Ku hlayela xikambelo swi fana na ku endla vutiolori, swi lava ku va u tilulamiserile emiehleketweni na le mirini.

Tirhisa xiletelo lexi tanihi buku yo tirhela. Endla tinotsi, dirowa swifaniso no kombisa timhaka ta nkoka.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(viii) NKATSAKANYO WA RIRIMI EKA PAPILA RA 3: VUTSARI BYA VUTUMBULUXI

✓ **KU TSALA NA KU ANDLALA SWI KATSA SWIPHEMU SWINHARHU:**

- Ku tirhisa maendlelo yo tsala
- Ku dyondza no tirhisa vutivi bya xivumbeko na xihlawulekisi swa tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa.
- Ku dyondza no tirhisa vutivi bya tindzimana, xivumbeko xa xivulwa na ku hikahata.

✓ **KU TSALA HI KU LANDZELELA MAGOZA**

Ku tsala na ku andlala switshuriwa i mhaka leyi endliwaka hi ku landzelela magoza yo karhi. Hikwalaho i swa nkoka ku va mudyondzi a humelerisa mhaka leyi hi ku va a landzelela magoza lama landzelaka:

- Hlawula nhlokomhaka, xikongomelo na vaamukeri va mahungu ku ya hi xitshuriwa lexi nga ta tsariwa.
- Endla mbhubutsabyongo u ri karhi u tirhisa swilo swo fana na mimepe ya miehleketo, tichati to hlamusela mhaka na minongonoko.
- Tirhisa swihlovo swa vutivi, u hlawula mahungu lama faneleke na ku longoloxa/kunguhata miehleketo.
- Tumbuluxa mpfapfarhuto wo sungula lowu tekelaka enhlokweni xikongomelo, vaamukeri va hungu, nhlokomhaka na muxaka wa tsalwa.
- Hlaya mpfapfarhuto wo sungula hi vuxoperi na ku amukela switsundzuxo swa van'wana (vadyondzikuloni, vadyondzisi na lava u hanyaka na vona ekaya).
- Tumbuluxa mimpfapfarhuto yo tala ku ya hilaha yi lavekaka hakona na ku pfuxeta u ri karhi u tekela enhlokweni switsundzuxo.
- Hlela na ku xopaxopa swihoxo eka mimpfapfarhuto.
- Tumbuluxa xitshuriwa xo hetelela lexi pfapfarhutiweke kahle.
- Anakanya kahle na ku hlela xitshuriwa xo hetelela.
- Andlala eka vadyondzikuloni, mudyondzisi, vatswari na vatekaxiave van'wana.
- Mudyondzisi u ta ku nyika mpfuno wo antswisa ntirho wa wena.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(ix) XANA VAKAMBERI VA LANGUTELA YINI?

Vakamberi va kambela xitsalwana lexi nga na timaraka ta 50 na switshuriwa swa switsalwambiko leswi nga na timaraka ta 50 (timaraka ta 25 hi xin'we).

- Ku twisisa ka wena ka swivutiso leswi faneleke ku hlamuriwa.
- Vuswikoti bya wena byo tsala hi ririmi leri u kamberiwaka hi rona.
- Vuswikoti bya wena byo kunguhata hi ku tirhisa mepe wa miehleketo/dayagiramu/chati ya nkhuluko/marito ya nkoka.
- Vuswikoti byo hlela na ku hlayisisa ntirho wa wena.
- Vuswikoti byo tirhisa nkarhi hindlela leyi faneleke na ku tsala swi basa no vonaka.

Leswaku u kuma timaraka hinkwato ta vundzeni eka xitsalwana u languteriwa ku humelerisa leswi landzelaka:

- Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke.
- Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke.
- Mahungu ya veketeriwile hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.
- Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu.
- Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa.
- Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula.
- Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona.
- Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.
- Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene.
- Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke.
- Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene.

Leswaku u kuma timaraka hinkwato ta vundzeni eka xitsalwambiko u languteriwa ku humelerisa leswi landzelaka:

- Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile.
- Miehleketo ya vutlhari leyi vupfeke.
- Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa.
- Matsalelo lawa ya nga humiki emhakeni.
- Vundzeni na miehleketo swi vumbanile.
- Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka
- Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato.
- Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu.
- Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo.
- Swihoxo a swi kona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

(x) HI SIKU RO TSALA XIKAMBELO

1. U fanele ku vona leswaku u na switirhisiwa hinkwaswo ku fana na switsalo leswi tsalaka kahle, tipensele leti vatliweke, rhaba na xo vatla tipensele ha xona. Tana na buku/khadi ya/ra wena ra vutitivisi na papila ra mpfumelelo wa le xikambelweni. U fanele ku fika laha ku tsaleriwaka kona ka ha sale awara xikambelo xi nga si sungula.
2. Rhanga hi ku ya exiyindlwanini u nga si nghena eka kamara ro tsalela eka rona. A wu fanelangi ku heta nkarhi wa wena wo tsala hi ku tshamela ku ya exiyindlwanini.
3. Tirhisa timinete ta khume u hlaya swiletelo swa xikambelo hi vukheta na vuxiyaxiya. Hlaya xiphemu xin'wana na xin'wana hi vukheta ku endlela leswaku u kota ku xi twisisa swinene.
4. Ava xivutiso hi swiphemu leswaku u kota ku twisisa leswi swi vutisiwaka hi vuenti. Loko wo ka u nga hlamuli kahle xivutiso, u ta lahlekeriwa hi timaraka. Xiya marito lama khomeke mongo wa xivutiso leswaku u ta tiva leswi u faneleke ku xi hlamurisa xiswona.
5. Tekela nkarhi wa wena enhlokweni. Sungula hi ku hlamula swivutiso leswi u swi tivaka kahle. Xiya timaraka leti xivutiso xin'wana na xin'wana xi averiweke tona leswaku u ta kota ku tsala vuxokoxoko hi ku landza timaraka ta kona.
6. Tshama u rhurile emoyeni hambiloko eku sunguleni xivutiso xi vonaka xi tika. Hi ku ya ka nkarhi xi ta hlangana na swin'wana leswi u nga swi fikelela. Loko u tsandzeka ku hlamula xivutiso u fanele ku hundzela emahlweni u hlamula swivutiso swin'wana. Loko nkarhi wa ha ku pfumelela u ta tlhelela eka swivutiso leswi swi ku tsandzeke. Ringeta hi matimba leswaku u hlamula swivutiso swo hlaya hilaha u swi kotaka hakona.
7. Tekela enhlokweni ku tsala swi vonaka leswaku vakoroketi va kota ku hlaya tinhlamulo ta wena hi ku olova.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

SWITSALWANA

Vulehi bya xitshuriwa xa xitsalwana:

Levhele ya Ririmi	Giredi ya 10	Giredi ya 11	Giredi ya 12
Xitsonga RK	Marito ya 300-350	Marito ya 350-400	Marito ya 400-450
Xitsonga RES	Marito ya 150-200	Marito ya 200-250	Marito ya 250-300
Xitsonga REV	Marito ya 150-180	Marito ya 180-200	Marito ya 200-250

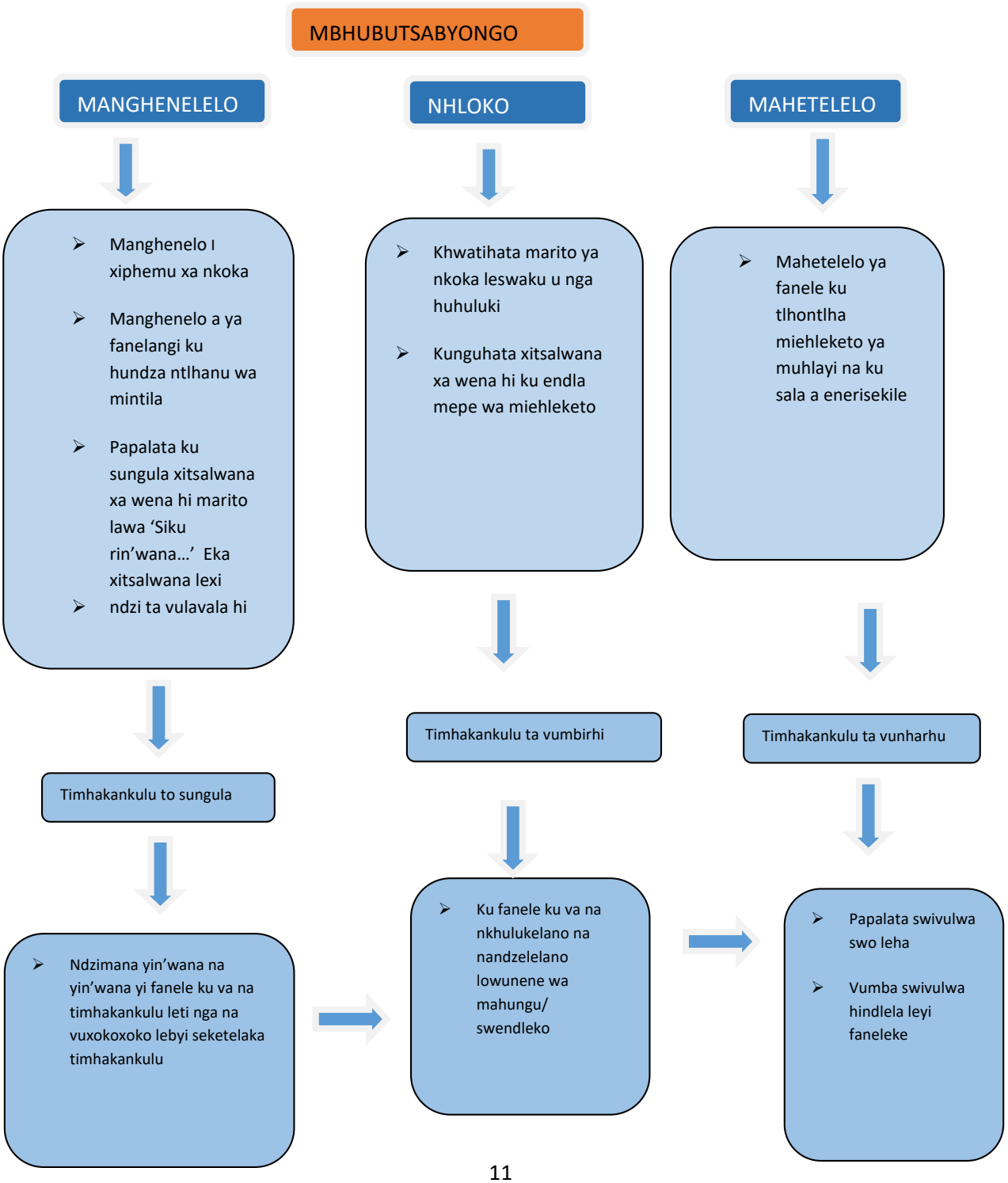

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIKOMBISO XA MEPE WA MIEHLEKETO

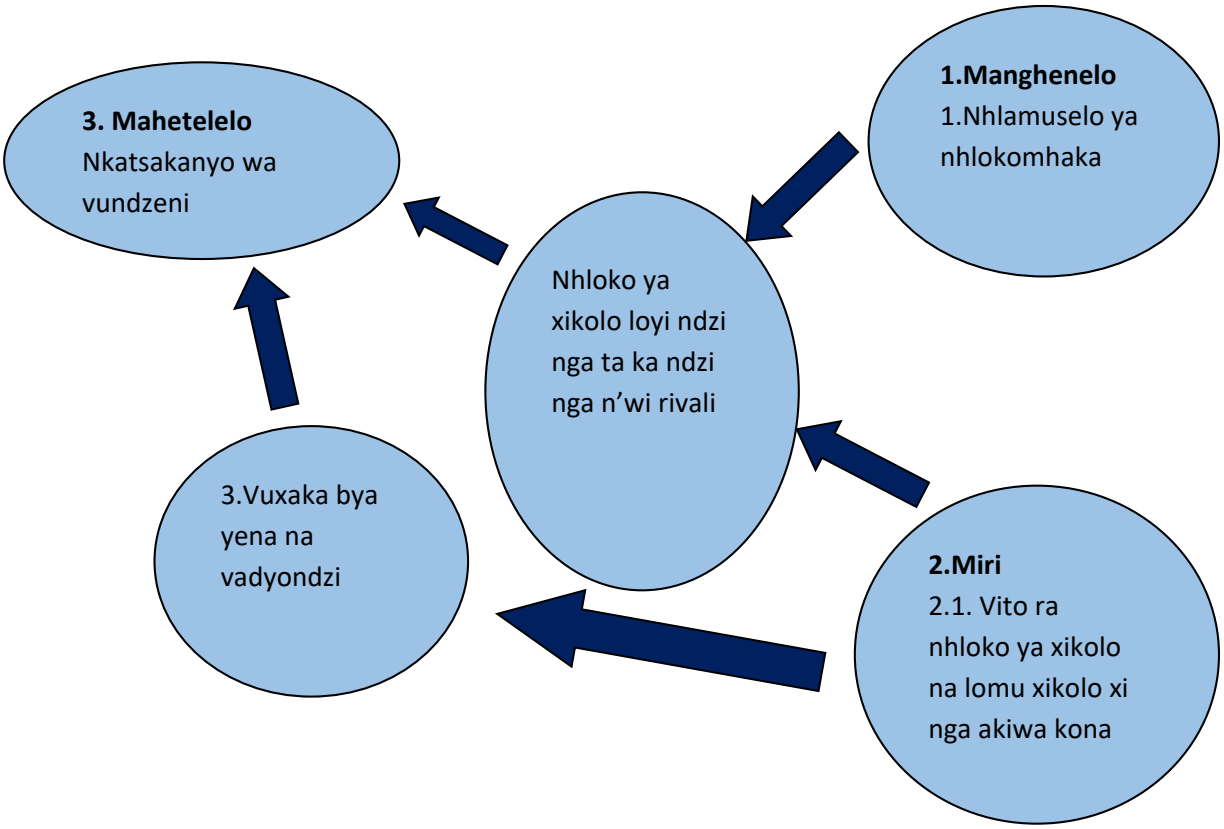

Nghingiriko:

Engetela miseve na timhaka leti sukaka eka tinhlokomhakantsongo leti nga eka mepe wa miehleketo, kunguhata xitsalwana hi ta 'Nhloko ya xikolo loyi u nga ta ka u nga n'wi rivali.'

Lemuka!

- U fanele ku tshama u titoloveta ku tsala nkarhi na nkarhi. Switsalwana swa mahungu leswi endliwaka siku na siku kumbe vhiki na vhiki swa nkamafundza i switirhisiwa swa nkoka swinene swo ku hlohlotela eka timhaka to tsala.
- Wena na vadyondzikuloni mi fanele ku tshama mi nyikiwa nkarhi wo tsala switshuriwa mi tshunxekile hambiloko mi nga swi tsaleli ku kamberiwa.
- Eka ku tsala swa mafundza u kamberiwa vutshila kumbe vutshilantsongo byo karhi lebyi ku langutiwaka byona eka goza ro karhi ro tsala. Xikombiso: vutshila bya ririmi byi nge langutiwi hinkwabyo eka goza rin'wana na rin'wana ro tsala hi ku landzelela magoza.
- U fanele ku dyondza ku hlela mintirho tanihileswi xiphemu lexi xi nga xa nkoka eka magoza yo tsala, naswona xi endla leswaku u kota ku lemuka na ku antswisa maendlelo yo tsala na ku lemuka ku tsala hi ku landzelela magoza.
- Mhaka ya nkoka eka ku tsala i ku kota ku andlala ntirho lowu u wu tsaleke. Ntirho lowu u wu tsaleke wu nga kombiwa vadyondzikuloni, vadyondzisi, xikolo hinkwaxo, vatswari na vatekaxiave vo hambanahambana. Leswi swi ta endla leswaku u tinyungubyisa hi ntirho wa kahle lowu heleleke.
- U fanele ku tiva swihlawulekisi na swivumbeko swa switsalwana na swa switsalwambiko ku ya hi tinxaka ta swona.
- Laha hansi u nyikiwile tinhlamuselo, matsalelo na swikombiso swa tinhlokomhaka ta switsalwana na switsalwambiko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

1. SWITSALWANA

Tinxaka leti landzelaka ta switsalwana ti fanele ku dyondziwa na ku kamberiwa eka tiGiredi ta 10-12.

1.1 XITSALWANA XA NDZUNGULO (RK, RES na REV tiGiredi ta 10 na 12)

1.1.1 Xana xitsalwana xa ndzungulo i yini?

I xitsalwana lexi hlamuselaka hungu mayelana na leswi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Tirhisa ririmi leri tirhisiwaka ku rungula mhaka naswona ri fanele ku va eka nkarhi lowu nga hundza.
- Tsala hungu nga na mhaka leyi tiyeke leyi khorwisaka hambiloko yi ri mhaka leyi ngo anakanyiwa kunene.
- Manghenelo ya wena ya fanele ku koka rinoko ra vaamukeri va mahungu. Ya fanelele ku va ya paluxa nhlokomhaka naswona ya fanele ku va ya komile.
- Hungu ra wena ri fanele ri kombisa vaamukeri va mahungu mhaka yo karhi.
- Landzelerisa timhaka hindlela leyi kotaka ku humesela erivaleni hungu leri khomaneke no khorwisa.
- Tirhisa swikhavisaririmi hindlela leyi faneleke no koka rinoko ra vamukeri va mahungu.
- Matirhiselo ya wena ya swikhavisaririmi ya fanele ya kombisa vuswikoti byo rungula rungula timhaka hindlela yo hlawuleka.
- Ava timhaka hi tindzimana laha yin'wana na yin'wana yi vulavulaka hi mhaka ya yona yi ri yoxe.
- Katsakanyo mahungu ya tindzimana ta wena leswaku ti kota ku rungula hungu ra nhlokomhaka leyi nyikiweke.
- Hungu ra wena ri fanele ku va leri kokaka rinoko ra vaamukeri va mahungu ri kondza ri ya fika emakumu.
- Xitayili, switirhisiwa swa ndzungulo na swiendlo leswi u swi tirhisaka swi fanele ku endla leswaku timhaka ti nyanyula vaamukeri va mahungu.
- Tsundzuka leswaku xitsalwana xa ndzungulo lexi nga kahle hi lexi kotaka ku humesa vuxokoxoko lebyi khumbaka switwi, swo voniwa, swa mpfumawulo, ku koka rinoko na ku khumbeka.
- Tlhela u tsundzukani leswaku xitsalwana lexi xi tala ku katsa ngopfu na ku hlamusela kunene.
- Tirhisa mahetelelo yo tsakisa hikuva ya tala ku endla leswaku hungu ri nga rivaleki.
- Mahetelelo ya wena ya fanele ku seketela nhlokomhaka naswona ya fanele ku va ya komile.

1.1.2 Swikombiso swa swivutiso swa xitsalwana xa ndzungulo:

1. Riendzo ra ntangu ya khale.
2. A hi ri ku tiphineni swinene, xikan'wekan'we ku va na ku tsekakatseka ka misava.
3. Xitori xo tsakisa ngopfu lexi ndzi nga tshama ndzi xi twa.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

1.1.3 Laha hansi i ndzimana ya manghenelo na ya mahetelelo loko u hlamula xivutiso xa 1:

Loko ndza ha ri lontshwa, a ndzi ri phere ya tintangu to saseka. Ndzi vangama ehandle ndzi tlhela ndzi va na miri wa dzovo. Loko ndzi vekiwile efasitereni ra vhengele, hinkwavo vahundzivandlela a va hundza va ndzi navela hikwalaho ka xivumbeko xa mina na xitayili lexi a ndzi xi khomile xo koka rinoko ra vavalangi. A ndzi tinyungubyisa hi leswi a ndzi ri xiswona ……
……
……
……
……
……
……
……

Siku rin'wana u ndzi ambarile a ya tsema byanyi no sasekisa xirhapa. Muchini wo tsema byanyi wu bongile hindlela yo chavisa lero ndzi kala ndzi ehleketa leswaku wu ta ndzi mita. Ndzi ringetile ku ka ndzi nga wu tshineleli ku endlela leswaku ndzi nga vaviseki. N'wini wanga a a tikomba a jahile, hi ku copeta ka tihlo ndzi tikumile ndzi manyekile emuchinini. Xiphemu lexo kariha xa muchini xi susile dzovo leriya ro vangamanyana leri a ri sele. Nkateko wa kona i ku va ndzi kotile ku sirhelela n'wini wa mina. Kambe mina a ndzi vavisekile swinene. Enkarhini wolowo miehleketo ya leswaku ndzi tshama ndzi saseka, ndzi vekiwa efasitereni ra vhengele, ndzi koka rinoko ra vahundzivandlela a yi nga ha ri kona
……
……
……
……
… Sweswi ndza swi vona leswaku vutomi bya mina byo tsana byi ya eka xichelathyaka.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

1.2 XITSALWANA XA NHLAMUSELO (RK, RES na REV tiGiredi ta 10 na 12)

1.2.1 Xana xitsalwana xa nhlamuselo i yini?

Lexi i xitsalwana lexi hlamuselaka mhaka/nchumu wo karhi hindlela leyi nga ta endla leswaku vaamukeri va mahungu va twisisa mhaka leswi u yi twisisaka xiswona. Eka muxaka lowu wa xitsalwana u nga hlamusela munhu kumbe hi mhaka/nchumu wo karhi. U tsala hi xifaniso lexi u tiehleketelaka xona hi munhu, ndhawu kumbe nchumu wo karhi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tirhisa marito yo hlawuleka ku hlamusela xifaniso xa munhu, ndhawu kumbe nchumu wo karhi.
- Hlawula marito na swivulwahava hi vukheta ku fikelela leswi languteriweke.
- Hlamusela mhaka yi va erivaleni no twisiseka hi ku tirhisa vufananisi lebyi nga ta koka switwi, swo voniwa, swa mpfumawulo, swo koka rinoko na leswi u nga swi khumbaka.
- Tirhisa swigaririmi hi mfanelo ku khavisa xitsalwana xa wena.
- U fanele ku va na na ntokoto mayelana na nhlokomhaka leyi u tsalaka hi yona. A swi olovi kahle ku hlamusela mhaka leyi u nga yi tiviki kahle.

1.2.2 Swikombiso swa swivutiso swa xitsalwana xa nhlamuselo:

1. Yoo, swa vava dokodela. Ri kokeni kahle tino leri …!
2. … kutani maxelo ya cinca …
3. N'wana a hi wa un'we.

1.2.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

- Siku ro endzela na ndhawu ya kona.
- Xiyimo lexi a wu ri eka xona loko u nga si endzela dokodela.
- Ku hlamusela loko ku ri ku a ku ri siku ro sungula ku endzela dokodela wa meno.
- Vunene kumbe vubihi bya ku endzela dokodela wa meno.
- Leswi ku humeleleke loko u ri na dokodela.
- Leswi u titwiseke xiswona loko nkarhi wa wena wu nga si fika.
- Leswi endliweke hi dokodela loko u rila.
- Leswi u titwiseke xiswona loko dokodela a ku tiyisile.
- Swiletelo leswi u byeriweke swona mayelana na ku hlayisa meno.
- Katsakanya ntokoto lowu u veke na wona mayelana na siku leri.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

1.3 XITSALWANA XA MIANAKANYO (RK, RES na REV tiGiredi ta 11 na 12)

1.3.1. Xana xitsalwana xa mianakanyo i yini?

Lexi i xitsalwana lexi eka xona u tsalaka timhaka leti u ngo ti ehleketa kunene kumbe ku navela leswaku ti humelela u tlhela u kombisa ndlela leyi u titwaka na ku khumbeka hayona. Xikombiso: U nga kombisa ndlela leyi u navelaka leswaku swilo swi va hayona.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tirhisa ngopfu mahlamuselelo lama humelerisaka ku khumbeka na matitwelo ya wena.
- Lemuka leswaku xiphemu lexikulu xa xitsalwana lexi xi nga va hindlela yo hlamusela.
- Tinhlamuselo ta wena ti fanele ti va erivaleni naswona ti fanele ti kombisa vaamukeri va mahungu ndlela leyi u tsundzukaka timhaka to karhi na hilaha u khumbekaka hakona.
- Timhaka, miehleketo kumbe matitwelo ya wena ya fanele ku paluxa vutshembeki na ku va wena u vile eka tona hi xiviri.

1.3.2 Swikombiso swa swivutiso swa xitsalwana xa mianakanyo:

1. Na namuntlha tidyondzo ta yena ndza ha ti tsundzuka.
2. Ndza ha tinyungubyisa hi xiboho lexi ndzi xi tekeke siku lero.
3. Loko vadyondzisi hinkwavo a vo fana na yena.

1.3.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u nhlamula xivutiso xa 1:

- Vito ra mudyondzisi.
- Xikolo lexi a dyondzisaka eka xona.
- Xivangelo xo ka u nga n'wi rivali.
- Lembe leri u hlanganeke na mudyondzisi loyi.
- Giredi leyi a wu ri eka ntlawa wayona.
- Dyondzo leyi a dyondzisa yona.
- Ndlela leyi a dyondzisa dyondzo leyi hayona.
- Leswi a nga ku hlohloterisa xi swona ku rhandza ku dyondza.
- Leswi u nga yi pasisa xiswona dyondza ya yena.
- Leswi u nga tirhisa xiswona eka tidyondzo ta wena.
- Xana va tata xandla vadyondzisi va muxaka lowu.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

1.4 XITSALWANA XA NKANELO (RK na REV tiGiredi ta 11 na 12)

1.4.1 Xana xitsalwana xa nkanelo i yini?

Xitsalwana lexi xi hlamusela timhaka handle ko yima na tlhelo ro karhi kambe xi kanela matlhelo hinkwawo ya mhaka hi ku ringanana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Hlamusela timhaka handle ko yima na tlhelo ro karhi kambe kanela matlhelo hinkwawo ya mhaka hi ku ringanana.
- Tekela enhlokweni timhaka to hambana ta nhlokomhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona u tlhela u kombisa na timhaka leti kanetanaka hi ku ringanana handle ko voyamela etlhelo rin'we.
- Loko u fika emakumu u nga hetelela mhaka ya wena hindlela yo karhi kambe nkanelo wa wena wu fanele ku ringanana wu tlhela wu kaneriwa hindlela leyi twalaka ku ya hi leswi nga eka miri wa xitsalwana.
- U fanele u twisisa na ku kombisa ku va na vutivi bya leswi u swi vulaka.
- Xitsalwana xa wena xi fanele xi va na maandlalelo ya timhaka lama vupfeke na ku languta matlhelo hinkwawo ya mhaka.
- Maehleketelo ya wena ya fanele ku va lama nga kombisiki xinyanyu, lama hlutekeke ya tlhela ya seketeriwa hindlela leyi faneleke.
- Thoni a yi fanelangi ku lawuriwa hi matitwelo kambe yi fanele ku va leyi khorwisaka handle ko kombisa ku kanetana na mhaka.
- U nga kombisa tlhelo ra mavonelo ya wena, kambe leswi u nga swi endla ntsena emahetelelweni ya xitsalwana xa wena.

1.4.2 Swikombiso swa swivutiso swa xitsalwana xa nkanelo:

1. Vunene na vubihi bya matirhelo ya maphorisa laha tikweni
2. Vunene na vubihi bya matirhiselo ya tibasari leti nyikiwaka vantshwa hi mfumo.
3. Nghogelo wa xiyimo xa vuntlhanu xa *Covid-19* wu tisile leswinene na swo biha.

1.4.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 2:

Vunene

U nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Ku hunguteka ka ku nwa byalwa.
- Ku va swirho swa mindyangu swi vile na nkarhi wo tshama swin'we emakaya.
- Ku tirhela emakaya hi ku tirhisiwa thekinoloji.
- Ku dyondzela emakaya hi ku tirhisa thekinoloji.
- Ku dyondzisa vanhu hi ntivorihanyu.
- Ku va swirho swa kereke swi kuma rito ra Xikwembu swi ri emakaya hindlela ya xithekinoloji.

Vubihi

U nga ha katsa leswi landzelaka:

- Ku va xiyimo xa ikhonomi xi yile ehansi.
- Ku va vanhu van'wana va heleriwile hi mintirho.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- Ku va vanhu va nga ha koti ku endzela matiko/swifundzankulu swin'wana.
- Ku pfariwa ka mindzilikano.
- Ku va timbala tin'wana ta swihahampfuka ti nga ha tirhi.
- Ku sindzisiwa ka vatirhi van'wana ku tshika ntirho va nga si swi lava.

Nghingiriko

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

1.5 XITSALWANA XA MAVONELO. (RK na REV tiGiredi ta 10, 11 na 12)

1.5.1 Xitsalwana xa mavonelo i yini?

I xitsalwana lexi eka xona u nyikaka mavonelo ya wena. U yi vonisa ku yini mhaka leyi? U yima na yona kumbe wa yi kaneta? U fanele u hlawula tlhelo rin'we kutani u nyika mavonelo ya wena.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Hlawula tlhelo rin'we leri u welaka eka rona u tlhela u seketela rona ntsena.
- Yima na nhlokomhaka kumbe u kanetana na yona u tlhela u seketela tlhelo leri u ri hlawuleke.
- Kusukela eka manghenelo swi fanele ku va erivaleni leswaku wena u yime kwihi hi mhaka leyi u vulavulaka hi yona.
- Seketela mavonelo ya wena hi tindlela to hambanahambana.
- Tirhisa ririmi ro tlhontlha matitwelo kambe ri ri leri amukelekaka.
- Eka mahetelelo tirhisa marito lama nga na ntikelo, lama tiyisisaka mavonelo ya wena.

1.5.2 Swikombiso swa swivutiso swa xitsalwana xa mavonelo:

1. Mavandla ya tipolitiki ya laha Afrika-Dzonga ya tata ngopfu ku holova ku tlula ku tirhela vaakatiko.
2. Vanhu vo huma ematikweni ya le handle lava nga riki enawini va fanele ku nyikiwa vuakatiko. Pfumela kumbe u kaneta.

1.5.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

Ku pfumela

- Tinxaka ta vukati.
- Ku lehisa mbilu hambiloko vanuna va vona va va xanisa.
- Ku tiyisela ku xanisiwa hi maxaka ya vanuna va vona.
- Vavasati van'wana va swi kota ku kurisa vana hambi va nga ri va vona va ngati.
- Ku tshikeleriwa hi vanuna va vona hambiloko va endlile leswinene.
- Ku hlayisa mindyangu na vanuna va vona loko va heleriwile hi mintirho.
- Ku tiyisela hambiloko vanuna va vona va rhandzana na vavasati van'wana ehandle.

Ku kaneta.

- Tinxaka ta vukati.
- Ku lehisa mbilu hambiloko vasati va vona va va xanisa.
- Ku va vavanuna van'wana va swi kota ku kurisa vana va ri voxe.
- Ku tiyisela ku tekeriwa mali hi vasati va vona loko va horile.
- Ku tiyisela hambiloko maxaka ya le ka nuna ya nga amukeriwi emutini.
- Ku hlayisa nsati na vana hambiloko nsati a nga tirhi.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

1.6 SWITSHURIWA SWA SWO VONIWA/SWIFANISO

- Switshuriwa swa swo voniwa i swifaniso leswi kumekaka eka swivutiso swa switsalwana eka papila ra 3.
- Xikongomelo xa swo voniwa i ku kuma vuswikoti bya wena bya vutumbuluxi.
- Matimba ya ku tsala xitshuriwa xa swo voniwa i ku kota ku twisisa nhlamuselo ya xona leswaku u kota ku tsala xitsalana lexi nga na vuxaka na xitshuriwa xa kona.
- U fanele u thya xifaniso lexi u xi hlawuleka nhlokomhaka leyi faneleke.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

Ku xopaxopa xitshurirwa xa swo voniwa/xifaniso:

- Xiyaxiya no xopaxopa xifaniso hi vukheta.
- Swifaniso swi nga tlhontlha matitwelo na miehleketo ya wena. U nga languta SWO KARHI eka xifaniso. Vundzeni bya wena byi fanele ku fambelana na xifaniso.
- Loko hlamula xitsalwana xa swo voniwa/xa xifaniso, tivutise swivutiso leswi landzelaka:
  - U vona yini eka swifaniso leswi nyikiweke?
  - I yini xa nkoka eka xifaniso lexi?
  - Hi yihi mhakankulu eka xifaniso lexi?
  - I yini swi ku telaka emiehleketweni?
  - Hi wihi muxaka wa xitshuriwa xa vutumbuluxi lexi fambelanaka na swifaniso leswi nyikiweka?
  - Tsundzuka leswaku xitsalwana xa wena xi nga tsariwa hi xitayili xin'wana na xin'wana (ku nga ndzungulo, nhlamuselo, mavonelo, nkanelo, mianakanyo.)
  - Hikokwalaho ka yini u hlawula xifaniso lexi?
  - Xana u na vuxaka na xifaniso lexi hlawuriweke?
  - I yini leswi u swi tsundzukaka swa nkarhi swa nkarhi lowu nga hundza leswi nga ku pfunaka ku tsala xitsalwana lexi khorwisaka.

Nghingiriko:

Hlawula xifaniso xin'we kutani u tsala xitsalwana hi nhlokomhaka leyi u xi nyikeke yona.

Tsundzuka: Ku fanele ku va na vuxaka exikarhi ka xitsalwana xa wena na xifaniso lexi u xi hlawuleke.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.pinterest.com]

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.pictures.com]

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.pictures.com]

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.pictures.com]

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2. SWITSALWAMBIKO

Vulehi bya xitshuriwa xa xitsalwambiko:

Levhele ya Ririmi	Giredi ya 10	Giredi ya 11	Giredi ya 12
Xitsonga RK	Marito ya 180-200	Marito ya 180-200	Marito ya 180-200
Xitsonga RES	Marito ya 120-150	Marito ya 120-150	Marito ya 120-150
Xitsonga REV	Marito ya 80-100	Marito ya 80-100	Marito ya 80-100

Eka xiyenge lexi ku ta kaneriwa hi switsalwambiko leswi landzelaka:

2.1 MAPAPILA

2.1.1 PAPILA RA NKAMAFUNDZA/XINGANA/XIKAYA

Xana papila ra nkamafundza i yini?

- I papila leri munhu a tsalelaka munhu loyi a n'wi tivaka naswona ri vulavula hi timhaka leti n'wi khumbaka.
- Papila ra muxaka lowu ri tsaleriwa maxaka kumbe vanghana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala adirese na siku eka tlhelo ra xinene ra papila.
- Tsundzuka leswaku maandlalelo ya adirese ya nga va hi tindlela timbirhi leti landzelaka:
- **Adirese yo kombisa vutshamo**.
  - Yi kombisa nomboro ya yindlu/fulete, ku landzela vito ra xitarata kutani ku landzela vito ra ndhawu, khodi ya poso na siku.
- **Adirese yo kombisa bokisi ra poso**.
  - Yi kombisa bokisi ra poso/vito ra xitarata, vito ra ndhawu, khodi ya poso na siku.
- Xiloso a xi ve hindlela leyi: Eka tatana/Eka manana, Eka Solani, Munghana …, Murhandziwa …, Manana la rhandzekaka, Tatana la rhandzekaka, na swin'wana na swin'wana.
- Manghenelo a ya paluxa mongo wa leswi u lavaka ku vulavula hi swona.
- Eka tindzimana leti landzelaka nyika vuxokoxoko mayelana na xikongomelo xa papila.
- Ririmi leri u ri tirhisaka ri ta lawuriwa hi munhu loyi u n'wi tsalelaka, xikombiso, ririmi leri tirhisiwaka ku tsalela munghana ri nge fani na loko u tsalela mutswari na van'wana.
- Eka ndzimana yo hetelela katsakanya hungu ra wena, xikombiso hi ku khensa na ku navelela muamukeri wa hungu mikateko.
- U nga gimeta hindlela leyi: Hi mina … kutani u tsala vito ra wena (handle ka xivongo). U nga funghi endzhaku ka vito ra wena naswona u nga sayini.

Swikombiso swa swivutiso swa papila ra nkamafundza:

1. Munghana wa wena wa ha ku tshunxiwa exibedhlele. N'wi tsalele papila u n'wi navelela ku hatla a hola.
2. Munhu loyi a ku hlayisaka a tlhela a ku nghenisa xikolo u ku xaverile nyiko yo ku khensa endzhaku ka loko u pasile hi nyeleti eka Giredi ya 12. N'wi tsalele papila u n'wi khensa eka leswi a ku endleleke swona.
4. Tsalela munghana wa wena papila u n'wi rungulela hi ta laha a wu endzerile kona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.1.1 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka eka vundzeni loko u hlamula xivutisos xa 1:

P.O. Box 2395
Nkanyini
0875
10 Hukuri 2032

Eka Musa

Ndzi kumile papila ro huma eka Bombeleni a vula leswaku a wu nga titwi kahle masiku lama nga hundza naswona a wu amukeriwile exibedhlele xa Kangatelavutomi.

Ndza tshemba wa karhi wa antswa naswona wa landzelela swiletelo leswi madokodela ya ku nyikeke swona. Vutomi bya masiku lawa bya xaveleriwa.
Hatla u hola munghana, u ta kota ku tsala swikambelo swa wena swa ku hela ka lembe. Ndza tshemba leswaku vatswari va wena va ta ku pfuna ku lulamisela swikambelo swa wena. Hola leswaku hi ta tlhela hi va na masiku yo tsakisa swin'we

Ndzi ta ta ndzi ta ku vona loko xikolo xi pfala n'hweti leyi taka. Vatswari va mina va le ku lulamiseleni ka riendzo ro famba hi beriwa hi moya. Ndzi nga tsaka loko na wena wo pfumeleriwa ku ya tiphina na hina.

Ndzi langutela leswaku u hatla u hola leswaku hi ta hungasa swin'we hi minkarhi ya tiholideyi. Tindhawu leti hi kunguhateke ku ti vhakela i Manyeleti, *God's window* na na *Waterfall Boven* eMpumalanga.

Rungula hinkwavo ekaya.

Hi mina
Xibele

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.1.2 PAPILA RA MAFUNDZA

Xana papila ra mafundza i yini?

- Leri i papila leri tsaleriwaka vanhu lava va nga toloveriwangiki. Xikongomelo xa papila leri ku nga va ku kombela ntirho, ku vilela na swin'wana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Tsala tiadirese timbirhi: adirese ya mutsari na adirese ya mutsaleriwa.
- Tsundzuka leswaku adirese ya mutsari yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla naswona yi nga tsariwa hi tindlela timbirhi leti landzelaka:

a. **Adirese yo kombisa vutshamo**.
Yi kombisa nomboro ya yindl/fulete, ku landzela vito ra xiarata kutani ku landzela vito ra ndhawu, khodi ya poso na siku.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

b. **Adirese yo kombisa bokisi ra poso**.
Yi kombisa bokisi ra poso, vito ra ndhawu, khodi ya poso na siku.

- Tlula ntila ehansi ka adirese ya mutsari kutani u tsala adirese ya mutsaleriwa leyi rhangeriweke hi xiyimo xa yena, xikombiso: Matsalana, Holobye wa Dyondzo ya Masungulo na swin'wana na swin'wana eximatsini. Adirese leyi a yi sikuhatiwi.
- Endzhaku ka ku tsala adirese ya mutsaleriwa, tsala xiloso. U nga tsala: Nkulukumba (loko mutsaleriwa a ri waxinuna); Manana (loko mutsaleriwa a ri waxisati). Loko rimbewu ra mutsaleriwa u nga ri tivi u nga tsala Tatana/Manana hi nkarhi wun'we.
- Lemuka leswaku xiloso xi landzeriwa hi nhlokomhaka ku ya hi xikongomelo xa papila naswona u fanele u yi tsariwa hi maletere lamakulu yi nga khwatihatiwi kambe loko u yi tsala hi maletere lamatsongo u fanele ku yi khwatihatiwa.
- Tsala nhlokomhaka ivi yi landzeriwa hi vuxokoxoko lebyi u byi boxeke eka nhlokomhaka.
- Boxa xikongomelo xa wena hi ku kongomisa.
- Tirhisa swivulwa swo koma no twisiseka.
- Vuxokoxoko lebyi u byi nyikaka byi fanele ku pfuna muamukeri wa hungu leswaku a kota ku ku pfuna.
- Ririmi leri tirhisiwaka i ra mafundza.
- Gimeta hindlela leyi landzelaka:
  Hi mina
  Loyi a tshembekeke
  …… *(Nsayino)*
  Tomasi Baloyi

LEMUKA LESWI: A ku funghiwi endzhaku ka vito ra mutsari.

Swikombiso swa swivutiso swa papila ra mafundza:

1. Tsalela matsalana wa Ndzawulo ya Dyondzo papila u kombela basari hi ku landza xinavetiso lexi nga eka phephahungu ro karhi.
2. Tsala papila ro ya eka muhleri u angula ehehla ka atikili ya siku ra 9 Khotavuxika 2028, leyi vulavulaka hi leswi xidemokiresi xi vulaka swona.
3. U mudyondzi wa Giredi ya 12 loyi a lavaka ku hlawula kahle ntirhovutomi, tsalela mufambisi wa khampani yo karhi leswaku a ku pfumelela ku ya eka khampani loko swikolo swi pfarile leswaku u ta ya titokotela hi wexe.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.1.2 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka eka vundzeni loko u hlamula xivutiso xa 1.

P.O. Box 25
Ekurhuleni
1431
5 Mudyaxihi 2026

Matsalana
Ndzawulo ya Dyondzo
111 Comissioner Street
Johannesburg
2000

Nkulukumba

XIKOMBELO XA BASARI

Ndzi vonile xinavetiso eka phephahungu ra Nthavela ra 1 Mudyaxihi 2026 laha ku rhambiwaka vadyondzi va Giredi ya 12 ku endla swikombelo swa tibasari.

Ndzi kombela basari leswaku ndzi ta kota ku yisa tidyondzo ta mina emahlweni. Ndzi lava ku endla digiri ya swa mabindzu eYunivhesiti ya Wits. Ndzi pasile Giredi ya 11 hi nyeleti n'wexemu naswona ndzi un'wana wa lava nga hlawuriwa ku dyondzela tidyondzo ta swa mabindzu *eWits Business School.* Ndzi kumile sagwadi ra ku va mudyondzi wa xiyimo xa le henhla eka Metse.

Ndzi le ka Giredi ya 12 lembe leri naswona tidyondzo leti ndzi ti endlaka hi leti landzelaka: Metse, Xitsonga Ririmi ra le Kaya, Xinghezi Ririmi ro Engetela ro Sungula, Ndzetelo wa swa Vutomi, Tisayense ta swa Vutomi, Dyondzo ya swa Mabindzu Dyondzo ya swa Mabindzu na Dyondzo ya swa Tinkota

Kumani rhipoto ya Giredi ya 11 ya lembe leri hundzeke na ya le xikarhi ka lembe leri Ya Giredi ya 12 tanihi vumbhoni bya tidyondzo leti ndzi ti dyondzaka.

Ndzi nga tsaka loko xikombelo xa mina xo tekeriwa enhlokweni hikuva eka nkarhi wa sweswi ndzi hakeleriwa tidyondzo hi vatswari lava holoka mudende.
Loko ndzo ka ndzi nga kumi mpfuno wa swa timali, ndzi nga tsandzeka ku yisa tidyondzo ta mina emahlweni.

Hi mina
Loyi a tshembekeke
……
Tintswalo Nkuna

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.1.2 (b) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka eka vundzeni loko u hlamula xivutiso xa 2.

1842 Mzilikazi Street
Polokwane
0700
11 Khotavuxika 2027
Muhleri
Phephahungu ra Nhluvuko
Private Bag 1411
Tshwane
0100
Nkulukumba
XANA XIDEMOKIRASI SWI VULA YINI?
Ndzi hlayile atikili eka phephahungu ra n'wina ra 9 Khotavuxika 2027, eka papila ra 8, l
mutsari wa yona a tsaleke timhaka leti nga amukelekiki to kombisa ku pfumala nhlonipho.
Ku ya hi atikili ya kona, xidemokirasi xi vula leswaku vanhu lavakulu a va ha hloniphiwi.
Vantshwa va fanele va endla hi ku rhandza emakaya; va nga ha tirhi nchumu, va vuya
navusiku va tlhela va nga ha xiximi vadyondzisi exikolweni. Xana leswi a hi swona leswi
yisaka tiko ra hina eka xiyimo xa le hansi? Xana a swi hi hlekisi hi vamatiko ke?
Loko hi ku hi hluvukile hi vula yini kasi? Ndzhukano a hi leswi hi nga kula hi swona hina.
Mina a ndzi ehleketa leswaku xidemokirasi i ku va vantshwa va tshunxekile na ku va
na vutihlamuleri leswaku va ta va na vumundzuku lebyinene.
Hi mina
Maluleke
Tsakani Maluleke

LEMUKA LESWI: A ku funghiwi endzhaku ka vito ra mutsari.

Nghingiriko:

Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsaka nghingiriko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.2 NONGONOKO/AJENDA NA MAKANELWA YA NHLENGELETANO

Dyondza ajenda na makanelwa xikan'we hikuva leswi ku vulavuriwaka hi swona eka makanelwa swi leteriwa hi ajenda.

NONGONOKO/AJENDA

2.2.1 Xana ajenda i yini?

Ajenda i nongonoko lowu faneleke ku landzeleriwa eka nhlengeletano yo karhi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala nhlokomhaka yi va eka nkarhi lowu taka, katsa ndhawu, nkarhi, siku na vito ra nhlangano.
- Yi tsale hi maletere lamakulu u nga yi khwatihatiwi kambe loko u yi tsala hi maletere lamatsongo u fanele ku yi khwatihatiwa.
- Yi rhumele swirho ku nga si fika siku/nkarhi wa nhlengeletano.
- Yi tsale tanihi matsalana hi ku tirhisana na mutshamaxitulu.
- Wena na mutshamaxitulu mi ta siya swivandla leswi pfulekeke leswaku loko ku ri na timhaka leti van'wana va lavaka ku ti nghenisa leswaku ku kaneriwa hi tona va ta ti nghenisa.
- Endzhaku ka loko ku hlayiwile no engeteriwa leswi faneleke ku kaneriwa mutshamaxitulu u ta susumeta ku amukeriwa ka ajenda ya siku.
- Tsala tihikombirhi endzhaku ka tinhlokomhakantsongo.

Swikombiso swa swivutiso swa ajenda:

1. Tsala ajenda ya nhlengeletano ya nhlangano wo lahla wa Khomanani lowu nga ta va kona eka Jonasi Baloyi.
2. Komiti ya vandla ra n'wina ra lavantshwa yi vile na nhlengeletano mayelana na vukhamba lebyi nga kona emitini navusiku. Tanihi matsalana wa komiti leyi, tsala ajenda ya nhlengeletano ya kona.
3. Exikolweni xa n'wina mi kunguhatile ku va na nhlengeletano yo lulamisa xinkhubyana xo pfala lembe. Tanihi matsalana wa huvo ya machudeni, tsala ajenda ya nhlengeletano ya kona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.2.1 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

AJENDA/NONGONOKO WA NHLENGELETANO YA NHLANGANO WO LAHLANA WA KHOMANANI LOWU NGA TA VA KONA EKA JONASI BALOYI HI SIKU RA 17 KHOTAVUXIKA 2028 HI NKARHI WA 14:00

Ajenda/Nongonoko

1. Ku pfula ntirho: Tat. AM Rikhotso
2. Ku amukela: Tat. SA Mbetse
3. Ku titsarisela na lava tsandzekeke
4. Makanelwa
   4.1 Ku hlayiwa na ku lulamisiwa ka makanelwa
   4.2 Ku susumeta ku amukeriwa ka makanelwa
5. Leti humaka eka makanelwa
   5.1.1 Ku pfuxeta Vumbiwa
   5.1.2 Ku engetela mali
6. Timhaka ta siku
   6.1 Ku kuma ndhawu yo pfala lembe
   6.2 Xiviko xa timali hi mutameri wa nkwama
   6.3 Swiengetelo …….
      6.3.1 ……
      6.3.2 ……..…….
7. Switiviso
8. Ku pfala ntirho: Tat. AM Rikhotso

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.2.2 MAKANELWA YA NHLENGELETANO

Xana Makanelwa i yini?
I xitsalwambiko lexi vulavulaka hi timhaka leti nga kaneriwa/bohiwa eka nhlengeletano yo karhi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Tsala nhlokomhaka yi va eka nkarhi lowu nga hundza, katsa ndhawu, nkarhi siku na vito ra nhlangano.
- Yi tsale hi maletere lamakulu u nga yi khwatihati kambe loko u yi tsala hi maletere lamatsongo u fanele ku yi khwatihata.
- Makanelwa ya wena a ya ve eka nkarhi lowu nga hundza, ya ri karhi ya landzelela ajenda leyi u yi tsaleke.
- Emakumu ka makanelwa, u fanele u va na ndhawu laha wena na mutshamaxitulu mi sayinaka kona loko se ma amukeriwile. Tsalani na siku leri mi nga sayina hi rona.

  Lemuka leswi: Ku na makanelwa ya tinhlengeletano to hambanahambana:

- Ya lembe na lembe: Ya hlayiwa endzhaku ka lembe loko ku khomiwa nhlengeletano.
- Ya nhlengeletano ya xihatla: Ya tsariwa hi nkarhi lowu nhlengeletano yi vaka yi khomiwile hi wona kambe a ku hlayiwi leti humaka eka makanelwa ya nhlengeletano leyi nga hundza.
- Ya nhlengeletano ya ntolovelo: Ya tsariwa ku ya hi nkarhi lowu ku twananiwaka wona eka ntlawa kumbe nhlangano.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Swikombiso swa swivutiso swa makanelwa:

1. Tsala makanelwa ya nhlengeletano ya nhlangano wo lahla wa Khomanani lowu nga ta va kona eka Jonasi Baloyi.
2. Komiti ya vandla ra n'wina ra lavantshwa yi vile na nhlengeletano mayelana na vukhamba lebyi nga kona emitini navusiku. Tanihi matsalana wa komiti leyi, tsala makanelwa ya nhlengeletano ya kona.
3. Exikolweni xa n'wina mi kunguhatile ku va na nhlengeletano yo lulamisa xinkhubyana xo pfala lembe. Tanihi matsalana wa huvo ya machudeni, tsala ajenda ya nhlengeletano ya kona.

2.2.2 (a) Swin'wana leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

MAKANELWA YA NHLENGELETANO YA NHLANGANO WO LAHLANA WA KHOMANANI LEYI A YI RI EKA JONASI BALOYI HI SIKU RA 17 KHOTAVUXIKA 2028 HI NKARHI WA 14:00

1. KU PFULA NTIRHO: Tat. AM Rikhotso u pfurile ntirho hi xikhongelo.
2. KU AMUKELA: Tat. SA Mbetse u amukerile swirho hi moya wo tsaka swinene. U khensile swirho hinkwaswo leswi koteke ku va kona eka nhlengeletano a tlhela a hlohlotela leswaku swirho swi burisana hi moya lowunene.
3. KU TITSARISELA NA LAVA TSANDZEKEKE: Swirho leswi a swi ri kona swi titsariserile eka rhejisitara. Manana Maswanganyi u rhumerile rito ro kombela ku rivaleriwa ku tsandzeka ku nghenela nhlengeletano.
4. MAKANELWA:
4.1 KU HLAYIWA NA KU LULAMISIWA KA MAKANELWA: Makanelwa ya nhlengeletano leyi hundzeke ya hlayiwile kutani ya seketeriwa hi Tat. OW Nhubunga.
4.2 KU SUSUMETA KU AMUKERIWA KA MAKANELWA: Matsalana u susumetile leswaku makanelwa nhlengeletano ya nkarhi lowu nga hundza ya amukeriwa tanihi timhaka ta ntiyiso leti vulavuriweke.
5. LETI HUMAKA EKA MAKANELWA:
5.1 Ku pfuxeta Vumbiwa: Swirho swi vumbile xikomitana lexi nga ta ya xi ya pfuxeta Vumbiwa bya Nhlangano.
5.2 Ku engetela mali: Nhlengeletano yi twananile leswaku xirho xin'wana na xin'wana xi fanele ku humesa R20 yo lahlana n'hweti yin'wana na yin'wana.
6.TIMHAKA TA SIKU.
6.1 Ku kuma ndhawu yo pfalela lembe: Man. ET Sono u hlamuserile leswaku holo yi kumekile a tlhela a hlayela swirho papila ra ku lombiwa ka yona.
6.2 Xiviko xa timali hi mutameri wa nkwama: Mutameri wa nkwama u hlayile xiviko xa timali. Swirho swi komberile leswaku a nyika vuxokoxoko bya timali leti tirhisiweke eka riendzo ro ya enkosini wa manana Mashele.
6.3 Swiengetelo: A ku vangi na xirho na xin'we lexi veke na swiengetelo.
7. SWITIVISO:
7.1 SIKU RA NHLENGELETANO LEYI LANDZELAKA: Swirho swi twananile leswaku nhlengeletano leyi landzelaka yi ta va kona hi siku ra 25 Mawuwana 2028.
8. KU PFALA NTIRHO: Tat. AM Rikhotso u pfarile nhlengeletano hi xikhongelo.

Minsayino

Dok. MM Usinga (Mutshamaxitulu) …… Siku: 20 khotavuxika 2028
FR Baloyi (Matsalani) …… Siku: 20 khotavuxika 2028

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.3 XIVIKO

2.3.1 Xana xiviko i yini?

I xitsalwambiko lexi vikaka mhaka leyi nga humelela kumbe leyi voniweke. Ku na tinxaka timbirhi ta swiviko: xa mafundza xik. Leswi u komberiweke ku swi lavisisa; xa nkamafundza xik. Ku vika leswi u swi voneke eka vanhu lava u hanyaka na vona.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Xivumbeko xa xiviko xa wena xi ta lawuriwa hi muxaka wa xiviko lexi u komberiweke ku xi andlala, xik. xa mafundza xi fanele ku lulamisiwa hindlela yo tsala kunene kasi xa nkamafundza xo runguriwa kunene.
- Tsala nhlokomhaka. (Loko u yi tsarile hi maletere lamatsongo yi khwatihate, loko u yi tsarile hi lamakulu u nga yi khwatihati).
- Leswi swi ku kombisa leswaku ku na tinxaka timbirhi ta swiviko, ku nga xa mafundza na xa nkamafundza.
- Tsala xiviko xa mafundza hi nkarhi lowu nga hundza naswona u fanele ku komba siku na nkarhi lowu timhaka ti humeleleke hi wona kasi loko ku ri xa nkamafundza, rungula kunene.
- Loko u tsala xiviko xa mafundza kombisa munhu loyi xi kongomisiweke eka yena na mutsari wa xona kasi eka xa nkamafundza a swi bohi.

2.3.2 Swikombiso swa swivutiso swa xiviko xa mafundza:

1. Etlilasini ya n’wina mi kunguhatile riendzodyondzo ro ya eCapetown na mudyondzisi wa n’wina wa dyondzo ya Matimu. Tanihi murhangeri wa tlilasi u komberiwile ku nyika nhloko ya xikolo xiviko. Tsala xiviko xa kona.
2. Emugangeni wa ka n’wina ku na timhaka ta vukhamba kutani tanihi murhangeri wa buloko u kamberiwile ku endla vulavisisi hi mhaka leyi. Tsalela mufambisi wa xitichi xa maphorisa xiviko.
3. Tanihileswi muti wa ka n'wina wu nga ekusuhi swinene na xikolo lexi u dyondzaka eka xona, u twile huwa leyi a yi biwa hikokwalaho ka tlilasi leyi a yi ri eku tshweni kutani u ya pfuneta ku yi timela. Tsala xiviko mayelana na leswi humeleleke u xi kongomisa eka nhloko ya xikolo.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.3.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

XIVIKO XA RIENDZODYONDZO RA XIKOLO XA SEKONDARI YA MUHUNGUTI RO YA ECAPETOWN

NDHAWU: EKAPA

MASIKU: 16-21 NYENYANYANA 2028

Muamukeri: Nhloko ya xikolo, Man. Chauke

1. **XO FAMBA HI XONA**

   Bazi leri hi fambeke hi rona ri fikile hi nkarhi naswona a ri hanyile, a ri hi karhatangi naswitsanana endleleni. Ndzi ehleketa leswaku hi nga tlhela hi ri tirhisa nkarhi lowu taka.

2. **NDHAWU LEYI A HI TSHAMA EKA YONA**

   Hodela leyi a hi tshama eka yona a yi basile swinenen naswona a yi basisiwa masiku hinkwawo. Mibedwa na yona a yi cinciwa malakani masiku hinkwawo. Ndhawu hinkwayo a yi basile.

3. **NDHAWU YO DYELA EKA YONA NA SWAKUDYA**

   Ndhawu yo dyela eka yona a yi basile swinene. Matafula na switulu a swi hi ringanile. Khixi rona a ri tshama ri basile na switirhisiwa swo fana na malepula na swin'wana a swi hi ringanile.

4. **TINDHAWU LETI ENDZERIWEKE**

   Hi endzerile tindhawu to hlaya tanihileswi a hi ri eka riendzodyondzo. Hi endzerile palamende, miyuziyamu, Table Mountain na Xihlala xa Robben Island.

5. **VUHLAYISEKI**

   Vadyondzi na mudyondzisi a va titwa va hlayisekile minkarhi hinkwayo. Maphorisa a ma tshama ma vonaka eka tindhawu hinkwato leti a hi ya eka tona.

6. **MAVUYELO**

   Hi vuyile kahle hi hlayisekile. Muchayeri wa bazi u tirhile ntirho wa yena hi mfanelo hikuva a a chayela hindlela leyi kombaka vutihlamuleri.

7. **SWIBUMABUMELO**

   Riendzodyondzo ra hina ri vile lerinene swinene. Ku ehleketiwa leswaku hi nga tlhelela nakambe ku ya vhakela tindhawu leti hi nga fikangiki eka tona na leswaku hi fanele hi lulamisela riendzo rin'wana ka ha ri na nkarhi.

   MM Usinga (murhangeri wa tlilasi) Siku: 28 Nyenyankulu 2027

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.4 TSALWAVUTITIVISI NA PAPILA RO SEKETELA

Tsalwavutitivisi na papila ro seketela swi dyondziwa na ku kamberiwa xikan'we.

Tsalwavutitivisi

2.4.1 Xana tsalwavutitivisi i yini?
I xitsalwambiko lexi munhu a xi tsalelaka muthori, laha a nyikaka vuxokoxoko bya yena lebyi heleleke.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka

- Eka tsalwavutitivisi bya wena tsala vuxokoxoko lebyi landzelaka:
  - Bya mutsari: Xivongo, vito, nomboro ya pasi, adirese, riqingho, rimbewu, xiyimo xa swa vukati.
  - Swa tidyondzo: Tidyondzo ta xiakhademiki na ta swa ntirho.
  - Swa ntokoto: Ku tsariwa ntokoto lowu mutsari a nga na wona mayelana na ntirho ku tlhela ku boxiwa timhaka to hlawuleka/nkoka leti mutsari a tokoteke ha tona.
  - Timbhoni leti seketelaka vuxokoxoko lebyi andlariweke (ku nga va varhangeri exikolweni, entirhweni hambi etikerekeni.)
  - U ta boxa mavito, vuxaka bya wena na vona na tinomboro ta vona ta tiqingho

PAPILA RO SEKETELA

2.4.2 Xana papila ro seketela i yini?
Leri i papila leri mukomberi wa ntirho a bumabumelaka ntokoto mayelana na ntirho lowu a wu kombelaka naswona ri famba xikan'we na tsalwavutitivisi. Papila leri i ra mafundza.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala vito ra ntirho lowu u kombelaka ku thoriwa eka wona.
- Tsala nomboro ya xivandla xa ntirho lowu navetisiweke.
- Boxa xitsariwa lexi ntirho lowu navetisiweke eka xona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.4.3 Swikombiso swa swivutiso swa tsalwavutitivisi na papila ro seketela:

1. Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u tsala papila ra xikombelo leri seketeriwaka hi tsalwavutitivisi (CV) u swi rhumela eka vanavetisi va ntirho lowu navetisiweke laha hansi.

NOMBORO YA POSO	: 42/02: MATSALANA
MUHOLO	: R129 780 hi lembe.
NDHAWU	: Chief SA Army HQ, South Wing, Dequar Road, Pretoria.
SWILAVEKO LESWI U LANGUTERIWAKA KU TIRHA SWONA	: Giredi ya 12; Tidyondzo ta Khomphyuta (*MS Word, MS PowerPoint and MS Excel*); Vuswikoti byo amukela tiqingho; Vuswikoti bya vuhlanganisi (byo tsariwa na bya nomo).,Ku lulamisa dayari ya Mufambisinkulu, ku teka timinete na ku tsala mapapila.
KU KUMA VUXOKOXOKO	: Tihlanganise na Manana Kubayi TL eka, 012 355 1602.
XIKOMBELO A XI KONGOMISIWE EKA	Ndzawulo ya Vusirheleli, SA Army Headquarters, Private Bag X981, Pretoria, 0001
SIKU RO HETELELA KU AMUKELA SWIKOMBELO	: 20 Hukuri 2026
LEMUKA	: Ku hava xikombelo lexi nga ta amukeriwa endzhaku ka siku ro hetelela ro amukela swikombelo

2. U muntshwa loyi a paseke tidyondzo to karhi ekholichini ya TVET hi 2026 kutani ku navetisiwile ntirho wa leswi u swi dyondzeke eka phephahungu ra Tivoneleni. Tsala tsalwavutitivisi na papila ro seketela.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.4.4 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

TSALWAVUTITIVISI BYA TSAKANI MBHALATI

VUXOKOXOKO BYA MUTSARI

Xivongo	: Mbhalati
Vito	: Tsakani
Nomboro ya pasi	: 9010125668876
Rimbewu	: Waxisati
Xiyimo xa swa vukati	: A ndzi si tekiwa
Xiyimo xa swa rihanyo	: Ndzi hanye kahle
Adirese ya poso	: P. O. Box 12 Letaba 0870
Adirese ya vutshamo	: 74 Njhakeni Street Letaba 0870
Adirese ya Imeyili	: majozi121@webmail.co.za
Tiqingho	: 003 789 4142 (selula) : 015 866 8834 (ra le kaya)

VUXOKOXOKO BYA SWA TIDYONDZO

Dyondzo ya le Sekondari	: Giredi ya 12
Lembe	: 2008
Tidyondzo	: Xitsonga, English, Life Orientation, Mathematics, LifeSciences, Accounting, Physical Sciences
Dyondzo ya le henhla	: Damelin College
Lembe	: 2009
Tidyondzo	: Computer Technician

NTOKOTO WA NTIRHO

Muxaka wa ntirho	: Matsana
Ndzawulo	: Ndzawulo ya Dyondzo ya Giyani

MINTOLOVELO YO HUNGASA

- Xirho xa khwayere ya vuyimbeleri.
- Mudzaberi wa xipanu xa Netball xa Nhlangano

TIMBHONI

Nhloko ya xikolo xa Dzunani: Tatana DD Khosa (Nhloko ya xikolo) 087 876 0547
Rikhamba MM (Mufundhisi) 082 774 9989
Manana MK Mudzabala (Mininjhere wa OK Bazaar) 084 219 7677

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

	100 Mzilikazi Street
	Polokwane
	0700
	11 Khotavuxika 2029
Ndzawulo ya Vusirheleli	
SA Army Headquarters	
Private Bag X981	
Pretoria	
0100	
Nkulukumba	
XIKOMBELO XA NTIRHO	
Ndzi vonile xinavetiso xa ntirho wa vumatsalana eka phephahungu ra Sowetan, nomboro	
ya poso 42/02. Loko ndzi langutile swilaveko swa xinavetiso ndzi vona ntirho lowu wu	
ndzi fanerile. Ndzi tirhile malembe mambirhi tani hi matsalana eka Ndzawulo ya Dyondzo.	
Ndzi na ntokoto wa ku tirhisa khomphutara na ku kunguhata migingiriko ya murhangeri	
wa Ndzawulo.	
Amukela na tsalwavutitivisi ra mina.	
Ndzi navela onge xikombelo xa mina xi nga amukeriwa.	
Hi mina	
……	
Hoxani Majozi	

Nghingiriko:

Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsala nghingiriko

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.5 MATIMU YA MUFI

2.5.1 Xana matimu ya mufi i yini?

I xitsalwambiko lexi eka xona ku tsariwaka matimu ya munhu loyi a hundzeke emisaveni leswaku ya ta hlayiwa hi siku ro n'wi heleketa endlwini ya yena yo hetelela.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Loko u tsala matimu ya mufi tirhisa munhu wa vunharhu.
- Tsala hi nkarhi lowu nga hundza.
- Tsala vuxokoxoko lebyi faneleke byo fana na:
  - Vito na xivongo swa mufi.
  - Adirese ya yena.
  - Siku ro velekiwa.
  - Vatswari va mufi na leswaku a a ri n'wana.
  - Siku ro hundza emisaveni na xivangelo xa rifu.
  - Leswi a swi fikeleleke/laha a nga fika emaninginingini/tidyondzo/xiave eka migingiriko ya muganga kumbe tiko.
  - Switori swo koma mayelana na leswi a a hanyisa xiswona. Leswi maxaka na vandyangu va n'wi tsundzukaka ha swona.
  - Lava a va siyeke na ku n'wi navelela ku etlela hi kurhula kumbe ku n'wi phata.

Lemuka: Matimu ya mufi ku ya hi ndhavuko wa xintima wu katsa xitiviso xa nkosi, mbulavulo wo tlangela na xiphato xa xirilo.

Xitiviso xa nkosi

I xitiviso lexi tivisiwaka eka phephahungu kumbe xiyanimoya. Xitiviso xi katsa (ma)vito na xivongo swa mufi, siku ro hundza emisaveni, siku ro veka, ndhawu na nkarhi. Ku nga ha katsiwa na xivangelo xa rifu.

Mbulavulo wo tlangela

Lowu i mbulavulo lowu nyikiwaka ku **fundza/tlangela** munhu lowu a nga tirha hindlela yo hlawuleka. Ku nga tlangeriwa **munhu loyi a hanyaka** kumbe **a hundzeke emisaveni.**

Xikongomelo xa mbulavulo wo tlangela i ku khensa, ku tlangela na ku xixima munhu loyi a faneleke ku tekeriwa enhlokweni endhawini/etikweni ra vona.

Xiphato xa xirilo

I xiphato xa xirilo kumbe xo kombisa ku twa ku vava hi ku lova ka munhu wo karhi. Xiphato lexi xi phatiwa hi siku ra nkosi.

2.5.2 Swikombiso swa swivutiso swa matimu ya mufi:

1. Un'wana wa xaka ra wena u weriwile hi yindlu kutani a hundza emisaveni. Tsala matimu lama nga ta hlayiwa hi siku ra ku vekiwa ka yena endlwini ya makumu.
2. Mudzaberi wa xipanu xa n'wina xa ntlangu lowu u wu rhandzaka u lovile ekhombyeni ra movha. Tsala matimu ya yena lawa ya nga ta hlayiwa hi siku ra ku vekiwa ka yena endlwini
3. Mi humile rendzo na vantshwakuloni va kereke ya n'wina ku ya pfala lembe kutanimuntshwa un'we u fikile a nwela ematini. Tsala matimu ya yena lawa ya nga ta hlayiwa hi siku ra ku vekiwa ka yena endlwini yo hetelela.
3. Mi forile nkarhi wo leha ebangini na munghana wa wena loyi a tivikeke ku pandziwa hi nhloko. Loko ma ha forisile xisweswo munghana wa wena u wile a lovela kwalaho. Tsala matimu ya yena lawa ya nga ta hlayiwa hi siku ra ku vekiwa ka yena endlwini yo hetelela. yo hetelela. yo hetelela.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.5.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutisos xa 1:

MATIMU YA MUFI BOY MNISI

Boy Mnisi u velekiwile hi lembe ra 1960 etikweni ra Mkhuhlu. A a ri n'wana wa vumbirhi wa Ben na Mavis Mnisi lava na vona va hundzeke emisaveni.

Hi lembe ra 1966 Boy u sungurile xikolo xa Phurayimari xa Babati. Kusuka laha u yile exikolweni xa le henhla xa Bondzeni laha a nga pasa Giredi ya 12 hi lembe ra 1978. U yisile tidyondzo ta yena emahlweni eYunivhesiti ya Medunsa laha a nga thwasela vudokodela hi 1984. U sungurile ku tirha exibedhlele xa Masana hi lembe ra 1985. U tirhile eswibedhlele swo hambanahambana swa mfumo. A a ri un'wana wa swirho swa madokodela lama pfuneke vadyuhari va muganga wa Tsemamarhumbu hi ku va xavela switirhisiwa swo endla vutiolori. U vile xirho xa tikomiti to hambanahambana ku katsa na ku va mutshamaxitulu wa komiti ya madokodela laha Mpumalanga.

Hi lembe ra 1987 u tekile nsati yena Grace Mbhayimbhayi kutani va katekisiwa hi vana vanharhu va majaha ku nga Vukosi, Akani na Tirhani.
Loko a ta hlangana na rifu ra yena hi siku ra 10 Dzivamisoko 2027 hikokwalaho ko weriwa hi khumbi ra yindlu a ha ku heta ku pfula ndhawu ya yena ya vutshunguri ya 'VaMnisi Medical Suite'.

Boy u siya nsati na vana vanharhu va xinuna na makwavo Khensani.
Etlela hi kurhula jaha ra Mvhuleni!

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.6 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

2.6.1 Xana atikili ya phephahungu i yini?

- Lexi i xitsalwambiko lexi u nga xi tsalaka no kandziyisiwa kunene kumbe hindlela ya xielekitroniki.
- Xi tsale hi xikongomelo xo hundzisa mahungu, mimbuyelo ya mindzavisiso. minxopaxopo ya swa dyondzo kumbe minjhekajekisano.
- Kombisa miehleketo kumbe mavonelo ya timhaka to hambanahambana leti khumbaka vanhu ngopfungopfu leti nga emilon'wini ya vona.
- Tsala hi mhaka ya xiviri u nyika na mavonelo ya wena.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Yi tirhisele nhlokomhaka na tinhlokomhakatsongo.
- Tsala nhlokomhaka hi maletere lamakulu.
- Tsala swivulwa leswi kokaka rinoko ra vahlayi.
- Tsala vito ra wena ehenhla ka hungu leri tsariweke.
- Tsala vundzeni na mahetelelo lamanene.
- Endla vulavisisi hi nhlokomhaka leyi u lavaka ku tsala hi yona.
- Hlengeleta timhaka no kota ku ti longoloxa hindlela leyinene.
- Katsakanyo wa leswi u lavaka ku swi longoloxa.
- Tiva muxaka wa vaamukeri va mahungu lava nga ta hlaya atikili leyi ya phephahungu.
- Tirhisa tinhlokomhaka leti nga tirhisiwaka hi vatsari van'wana u tsala hi tona.
- Endla tiinthavhiyu na vanhu vo hambanahambana.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- Nyika vuxokoxoko byo tala.
- Landzelerisa ku kamba leswaku a ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi u nga byi katsaka.
- Kombisa mahetelelo lamanene u karhi u nyika switshunxo kumbe swibumabumelo loko swi fanerile.

2.6.2 Swikombiso swa swivutiso swa atikili ya phephahungu:

1. Tanihi matsalana wa bodo ya ririmi ya Xitsonga, tsala atikili ya phephahungu hi nkoka na vumundzuku bya tindzimi ta vantima.
2. Tanihi murhangeri wa nhlangano wa madokodela va Afrika-Dzonga, tsala atikili ya phephahungu u komba swivangelo swa nhlayo yintsongo ya lava paselaka vudokodela.
3. U xirho xa nhlangano wa matshungulelo ya Xintu wa Afrika-Vupeladyambu, tsala atikili hi nkoka wa matirhiselo ya mirhi ya Xintu.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.6.3 Swin'wana leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

NKOKA NA VUMUNDZUKU BYA TINDZIMI TA VANTIMA. **Hi Xibele Hlungwani**	
Vumbiwa bya tiko hi byona byi tiyisisaka leswaku tindzimi ta hina ta ringana. Ku hava ririmi leri fanelaka ku va henhla eka rin'wana. Un'wana na un'wana u na mfanelo ya yena yo tirhisisa ririmi a tshunxekile kwihi na kwihi handle ka ntsikelelo kumbe ku kavanyetiwa. Xivutiso hi leswaku swi nga koteka hindlela yihi ku fikelela mhaka yo ringananisa tindzimi leti? Vatirhisi hi voxe va fanele ku titoloveta ku tsala tibuku to tala hi tindzimi ta vona leswaku ririmi ra vona ri ta ndlandlamuka. Lava tokoteka hi tindzimi ta vona va fanele va yisa mahlweni timhaka to tsala switori eka tirhadiyo na le tithelevhixini. Leswi swi ta pfuna ku kurisa tindzimi. Ni le swikolweni kusukela eka tidyondzo ta masungulo, vadyondzi va fanele ku khutaziwa ku rhandza tindzimi ta vona. Va fanele ku dyondzisiwa ku ri tsala no ri hlaya hi ku hetiseka. Hambi leswi swa ha tikaka eka vadyondzi va namuntlha, ndzawulo ya dyondzo yi fanele ku teka xiave lexikulu ku tiyisisa leswaku ku va na maqhinga hinkwawo ku lota vadyondzi leswaku va fikelela vuswikoti lebyi ringanelaka. Loko va pasa Giredi ya 12 va ta swi kota ku hlaya na tsala tindzimi ta vona hi ku hetiseka. Tlhandlakambirhi, vadyondzi va ta kota ku tinyungubyisa hi tindzimi ta vona. Etindhawini ta tihuvo to endla milawu, ririmi ri fanele ku tirhisiwa hi ku hetiseka. Leswi swi vula ku endla vuhundzuluxi eka matsalwa hinkwawo lama nga kona eka tindzimi hi ku hambanahambana ka tona. Leswi swi ta pfuna ku ndlandlamuxa tindzimi ta vantima hi ku angarhela.	Etindhawini ta tihuvo to endla milawu, ririmi ri fanele ku tirhisiwa hi ku hetiseka. Leswi swi vula ku endla vuhundzuluxi eka matsalwa hinkwawo lama nga kona eka tindzimi hi ku hambanahambana ka tona. Leswi swi ta pfuna ku ndlandlamuxa tindzimi ta vantima hi ku angarhela. Ku humelela ka tindzimi ta vantima swi le mavokweni ya vatirhisi va rona. Vatirhisi va rona va fanele va vona leswaku tindzimi ta vona ti nga voneriwi ebodhleleni.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u endla nghingiriko

2.7 ATIKILI YA MAGAZINI

2.7.1 Xana atikili ya magazini i yini?

- Lexi i xitsalwambiko lexi u nga xi tsalaka kunene kumbe na hi xielekitroniki eka magazini. Magazini i nhlengelo wa tiatikili leti lulamisiriweke ku kandziyisiwa. Ti nga khumba tinhlokomhaka to hambana leti kongomeke eka vanhu kumbe ntlawa wo karhi wa vanhu.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala hi nhlokomhaka leyi kokaka rinoko no tsakisa.
- Endla ndzavisiso hi leswi u lavaka ku tsala hi swona.
- Hlawula nhlokomhaka leyi u nga ni vuxokoxoko, vutivi kumbe ntsakelo eka yona.
- Tsala hi xitayili lexi xi fanele xi nga na vun'wini bya xona, xi kongoma eka muhlayi, mavito, tindhawu, swiyimo na byin'wana vuxokoxoko.
- Tsala atikili leyi nga ta pfuxa ku tsakela na ku endla leswaku muhlayi a nwelelela hi vutivi loko a yi hlaya.
- Tiva leswaku atikili yi hava xivumbeko xo karhi lexi yi faneleke ku xi landzelela.
- Tirhisa ririmi ro olova no kongoma leri twisisekaka.
- Vulavula na vahlayi va wena hi ku kongoma.
- Byela vahlayi va wena leswaku atikili leyi yi vulavula hi yini na nkoka wa yona.

2.7.2 Swikombiso swa swivutiso swa atikili ya magazini:

1. Tanihi hi muhlengeleti wa mahungu, tsala tiatikili ya magazini hi ku tala ka tikereke leti nga riki na ntiyiso namuntlha.
2. U nhloko ya tlilisitara ya maphorisa, tsala atikili ya magazini hi vugevenga edorobeni ra le ka n'wina.
3. U tirha eka xiyenge xa mahungu eka xitichi xa rhadiyo xa muganga, tsala atikili ya magazini mayelana na ku tlula swinawana swa ngogelo wa xiyimo ya 5.

2.7.3 Swin'wana leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 3:

1. Matwisiselo ya levhele ya 5:

- Loko mfumo wu ringeta ku lawula ku hangalaka ka xitsongwatsongwana xa Khorona wu tile na makungu yo pfala tindhawu ta vuwiselo, swa tidyondzo, mavhengele, tikereke na swiyenge swin'wana.

2. Leswi susumeteke ku yirisa ku fambafamba ka vanhu hi Khabinete na swirho swa Komitinkulu ya Khovidi 19.

- Tinhlayo ta vanhu lava a va khomiwa hi xitsongwatsongwana lexi a ti nyanya ku tlakuka loko ku langutiwa eka tiprovhinsi to hambanahambana.
- Khabinete na swirho swa Komitinkulu ya Khovidi 19 va tekile xiboho xo bumabumela no humesa swinawana leswi faneleke ku landzeleriwa.

3. Matikhomelo ya vanhu eka minkarhi leyi ya Khoviti 19.

- Vanhu a vo endla ku rhandza va nga ha landzeleli nchumu leswi bumabumeriweke hi Mfumo.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

4. Ku fika ka mirhi ya nsawutiso.
- Mfumo wu amukerile mirhi ya nsawutiso yo huma eka matiko ya le handle leswaku vaakatiko va ta sungula ku tlhaveriwa.
- Ku fika ka mirhi yo huma eIndia swi vangile swivulavula hikuva mirhi leyi a yi nga ri ya xiyimo xa le henhla hikuva a yi ri kusuhi na ku hundzeriwa hi nkarhi.
- Ku tlheriseriwa endzhaku ka mirhi ya le India na ku fika eka ya Johnson na Johnson yo eNghilandi.

5. Xiyimo xa ikhonomi.
- Nkarhi lowu ikhonomi a yi khinsamile hi matsolo hikokwalaho ko yirisiwa ka ku fambafamba na ku pfariwa ka mabindzu yotala.

6. Switsundzuxo eka vanhu hi minkarhi ya ntungu lowu.
- Vanhu va fanele ku tsham emakaya ku landzelela swinawana hinkwaswo leswi boxiweke hi mfumo.
- Loko mirhi ya nsawutiso yi fikile, vanhu va fanele ku sawutisa ku sivela ku hangalaka ka ntungu lowu.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.8 NHLUTO

2.8.1 Xana nhluto wa magazini i yini?

- Lexi i xitsalwambiko lexi hlelaka swiendlo, filimi, tsalwa, kumbe vukorhokeri byo karhi. Ku na tinxaka timbirhi ta nhluto. Ku na wa mafundza na wa nkamafundza.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- U nga tsala nhluto wa mafundza eka maphephahungutsongo ya timayini, etifemeni na le ka tindzawulo ta mfumo.
- U nga tsala nhluto wa nkamafundza ku hlela mhaka yo karhi hindlela yo tihungasela eka mbangu wo ka wu nga ri wa ximfumo.
- Tsala vito ra wena eka nhluto.
- Tsala nhlokomhaka ya nhluto hi maletere lamakulu.
- Hlawula mintila leyi kokaka rinoko.

2.8.2 Swikombiso swa swivutiso swa nhluto:

1. Tanihi hi xirho xo engetela eka komiti ya swa mpfuneto, tsala nhluto hi nkayivelo wa timali to seketela vadyondzi etiyunivhesiti.
2. U muhaxi wa swa mitlangu, tsala nhluto hi matlangelo ya swipano swa Pirates na xa Chiefs eka hafu yo sungula ya ntlangu eka ntlangu wa ku hela ka vhiki.
3. U mukandziyisi wa tibuku ta rixaka, tsala nhluto hi rin'wana ra matsalwa lama u ma hlayeke.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.8.3 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 2:

NHLUTO WA LESWI XIPANO XA PIRATES XI NGA TLANGISA XISWONA NA XIPANO XA CHIEFS EKA HAFU YO SUNGULA YA NTLANGU

Eka hafu yo sungula xipano xa Pirates xi tlangile kahle swinene. Vatlangi a va nyikana bolo kahle va ri karhi va hlasela xipano xa Chiefs. Xiphiqo xa vatlangi va xipano xa Pirates hi leswi a va tsandzeka ku howisa bolo leswi a swi vangiwa hi ku tsandzeka ku teka swiboho leswi faneleke. Loko va ri kusuhi na tipala ta Chiefs. Xikombiso: Laha mutlangi a a fanele ku rahela etipaleni, a nyiketa un'wana kasi laha a a fanele a nyiketa un'wana, a a rahela ehenhla etipaleni. Loko a ku lo va na munhu loyi a nga na nyiko yo howisa, hambi tibolo timbirhi ingi va ti kumile. Mutlangi wo fana na Fortune Makaringe, minkarhi yo tala a a rivala leswaku i ntlangu wa xipano hikuva a khoma bolo nkarhi wo leha. Leswi swi endlile tibolo to tala ti nga va bindzurisi emahlweni.

Xin'wana lexi ndzi xi voneke hileswaku vatlangi lava a va nga tlangi hi ku tiyimisela hikuva tibolo hinkwato leti a ti lweriwa a ti kumiwa hi vatlangi va Chiefs. Vatlangi va xipano xa Chiefs hambileswi a va nga kumi tibolo ngopfu ku fana na vaPirates, a va nyiketana naswona moya wa xipano na ku tiyimisela a swi komba leswaku va tinyungubyisa hi ku ambala jesi leri nga ni beji ya xipano xa vona.

I mhaka ya nkoka leswaku vatlangi va hlawuriwa ku ya hi vuswikoti bya vona no tlhela va tinyungubyisa hi ku ambala jesi leri nga ni beji ya xipano xa vona. Va ha ri kona vatlangi lava loko va nghenisiwile eka xipano va tsutsumela timhaka to kuma mali ntsena.

Muhluti: M. Mbetse

2.8.3 (b) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 3:

NHLUTO WA TSALWA LERI NDZI RI HLAYEKE

Vito ra tsalwa: Mibya ya Nyekanyeka

Mutsari: BKM Mthombeni

Vito ra tsalwa leri na xifaniso lexi nga ka khavhara swi komba leswaku n'wana u ala ku beburiwa hi mana wa yena, leswi endlaka leswaku mibya yi tshunxeka kumbe yi nyekanyeka. BKM Mthombeni u kombisa leswaku minkarhi yo tala vana a va landzeleli swiletelo swa vatswari va vona.

U tlhela a kombisa hilaha swi nga endlekiki leswaku vanhu va va lava hetisekeke kumbe va nga kayiveli xanchumu laha misaveni. Munhu a nga va a tlharihile kambe a va na vusopfa. A nga tirhandza emirini kambe a va a nga tlharihangi. Munhu a nga va mufundhisi kambe a pfa u ringeka. Eka vufundhisi ku languteriwa ntiyiso kambe Mufundhisi Tlhomandloti u tsandzekile ku yima na ntiyiso loko n'wana wa yena, Nyiko, a dyohile. Tlhandlakambirhi, Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u tsandzekile ku landzelela nawu wa Bibele, lowu nge: 'U nga tshuki u dlaya' hi ku va a herisile vutomi bya yena. Mthombeni u tlhela a kombisa leswaku rirhandzu a ri na ndzilekana, a ri yi hi ririmi kumbe rixaka.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Eka tsalwa leri Mthombeni u swi kotile ku humesa hungu ra yena ra leswaku ku navela ka vatswari ehenhla ka vana va vona a hi minkarhi hinkwayo ku humelelaka. Xikombiso: Nyiko, Madambi na Celela va nyekanyekisile mibya hi ku endla swo hambana na leswi a swi naveriwa hi vatswari va vona.

Muhluti: F.R Baloyi

Nghingiriko:

Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.9 N'WANGULANO

2.9.1 Xana n'wangulano i yini?

Lexi i xitsalwambiko lexi ku nga na ku vulavurisana ka swimunhuhatwa swimbirhi kumbe ku tlula hi mhaka yo karhi eka tsalwa kumbe filimi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Nyika swimunhuhatwa mavito lama tsariweke hi maletere lamakulu etlhelweni ra ximatsi, ya landzeleriwa hi tihikombirhi.
- Kombisa siku, nkarhi na ndhawu laha wu humelelaka kona.
- Tsala nhlokomhaka ya n'wangulano.
- Khwatihatiwa kasi loko yi tsariwile hi maletere lamakulu a yi khwatihatiwi.
- Tsala swiendlo swa swimunhuhatwa hindlela yo voyama endzeni ka swiangi.
- Leswi swi paluxeka swifaniso swa le miehleketweni mayelana na leswi endliwaka na ku ehleketiwa.
- Tsundzuka leswaku swimunhuhatwa swi fanele ku gimeta na ku lelana.

2.9.2 Swikombiso swa swivutiso swa n'wangulano:

1. Makwenu u lan'wile ekaya endzhaku ka ku holoveriwa hi vatswari hi ku va a vuyile navusiku kutani u fambile u n'wi lava u kala u n'wi kuma. Tsala n'wangulano exikarhi ka yena na wena.
2. Nhloko ya xikolo na mudyondzi va vulavula hi xiyimo xa mudyondzi xa le kaya lexi nghenelelenaka na ntirho wa xikolo. Tsala n'wangulano exikarhi ka nhloko ya xikolo na mudyondzi.
3. N'wamabindzu wo duma u vulavula na mukhaselara wa ndhawu ya ka n'wina mayelana na vukorhokeri bya vaakatiko. Tsala n'wangulano wa vona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.9.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 2:

N'WANGULANO EXIKARHI KA NHLOKO YA XIKOLO (MANANA HANYISANI) NA MUDYONDZI (VUYANI) LOWU HUMELELAKA HINDLELA LEYI LANDZELAKA:

NDHAWU: Ehofisini ya nhloko ya xikolo xa Tlakukani.
SIKU: 2 Khotavuxika 2029
NKARHI: 8H00

MAN. HANYISANI: Avuxeni Hanyani!

VUYANI : Ahee, nhloko ya xikolo.

MAN. HANYISANI: Hikwalaho ka yini masiku hinkwawo u hlwela ku fika exikolweni?

VUYANI : Hileswi ndzi faneleke ku pfuka nampundzu ndzi hlambisa tindzisana ta mina ndzi tlhela ndzi vona leswaku ti kuma swakudya ti nga si ya exikolweni.

MAN. HANYISANI: Vatswari va wena va va va yile kwihi loko wena u endla leswi u ndzi byelaka swona?

VUYANI : Vatswari va mina hi lava va nga lova eka khombo ra thekisi leri nga humelela eBindzulani lembe leri hundzeke kutani sweswi ku hava loyi
a hi hlayisaka, hina ho tihanyela hi ri hexe.

MAN. HANYISANI: (*Hi ku hlamala.*) Se mi hanyisa ku yini naswona swakudya mi swi kuma kwihi?

VUYANI : (*A karhi a rila.)* Exikarhi ka vhiki hi hanya hi swakudya leswi hi dyaka Kwala xikolweni, kasi hi ku hela ka vhiki ndzi famba ndzi kombela swintirhwana eka lava nga na ntwelavusiwana leswaku hi ta kuma swo miyeta nyoka.

MAN. HANYISANI: (*Hi rito ra ntwelavusiwana.*) U nga rili n'wananga, a wu fanele u hi hlamuserile xiyimo xa wena khale. Sweswi ndzi swi tivaka ndzi ta vona leswaku hi nga ku pfunisa ku yini.

VUYANI : Inkomu nhloko ya xikolo *(Va lelana kutani va hambana)*

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

2.10 INTHAVHIYU

2.10.1 Xana inthavhiyu i yini?

I mbhurisano exikarhi ka vanhu vambirhi kumbe ku tlula laha ku nga na muvutisi na muhlamuri laha swivutiso swi lulamisiweke hi vukheta swinene. Munhu loyi a vutisiwaka u fanele ku paluxa hi vuxokoxoko lebyi languteriweke hi muvutisi hi ku hetiseka. Ku na tiinthavhiyu to hambanahambana, xikombiso: ya ntirho, ku tengisiwa na yo lava mahungu.

- Lulamisa nongonoko wa wa swivutiso.
- Swivutiso swi a leteriwe hi muxaka wa inthavhiyu.
- Lemuka leswaku muvutisiwa eka inthavhiyu ya ntirho a nga komberiwa ku tihlamusela, ku vula ntokoto na vuswikoti lebyi a nga na byona mayelana na ntirho wolowo.
- Tsundzuka leswaku eka inthavhiyu ya ntirho muvutisiwa a nga byeriwi kumbe ku kombiwa leswaku a nga hlamulangi swona.

2.10.2 Swikombiso swa swivutiso swa inthavhiyu:

1. Ku navetisiwile xivandla xa ntirho wa vubalana eka vhengele ra swiambalo ra Hlayisani leri nga dorobeni ra le kusuhi na le ka n'wina. Tsala inthavhiyu exikarhi ka wena na mufambisi wa vhengele ra kona.
2. U muhaxi wa xitichi xa xiyanimoya xa Vakorhoki kutani u komberiwile ku endla inthavhiyu na dokodela wa ndhawu ya ka n'wina mayelana na vuvabyi lebya ha ku tumbulukaka. Tsala inthavhiyu ya wena na dokodela loyi.
3. Tanihi muteki wa mahungu wa phephahungu ra Hivuyeriwile, u komberiwile ku endla inthavhiyu ya mutlangi wa siku eka ntlangu wo lwela xidlodlo lowu nga kona endhawini ya ka n'wina. Tsala inthavhiyu ya wena na yena.

Xikombiso xa inthavhiyu yo lava ntirho (Ku navetisiwile xivandla xa ntirho wa vubalana eka vhengele ra swiambalo ra Hlayisani leri nga dorobeni ra le kusuhi na le ka n'wina. Tsala inthavhiyu exikarhi ka wena na mufambisi wa vhengele ra kona.**)**

- Titumbuluxele nhlokomhaka (loko u tsarile hi maletere lamatsongo u ta khwatihata, loko u tsarile hi maletere lamakulu u nga khwatihati)
- Tsala siku, nkarhi na ndhawu.

Thyana swimunhuhatwa mavito, u ta ya tsala hi maletere lamakulu evokweni ra ximatsi ya landzeriwa hi hikombirhi.

- A ku ve na ku xewetana
- Tsala swiendlo swa swimunhuhatwa endzeni ka swiangi.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- Tsala swivutiso swo huma eka loyi a inthavhuwaka na tinhlamulo to huma eka loyi a hlamulaka hindlela ya mafundza)
- Mbhurisano a wu kongomisiwe eka nhlokomhaka.
- A ku ve na ku gimeta na ku lelana

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.10.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

INTHAVHIYU EXIKARHI KA TIRHANI LOYI A LAVAKA NTIRHO NA MININJHERE WA VHENGELE (TATANA ZITHA) RA SWIAMBALO RA HLAYISANI

NDHAWU : Evhengeleni ra Hlayisani.
SIKU : 06 Nyenyankulu 2028
NKARH : 8H00
TAT. ZITHA : Avuxeni Tirhani!
TIRHANI : Ahee, tatana.
TAT. ZITHA : Ndzi byelenyana hi ta wena.
TIRHANI : Hi mina Tirhani Basopa, ndzi tshama ePhulani. Ndzi pasile tidyondzo ta le henhla ta vubalana ekholichini ya Vuyelani exifundzeninkulu xa Mpumalanga.
TAT. ZITHA : Xana ku nga va ku ri yini lexi endlaka leswaku u vona onge ntirho lowu navetisiweke wu ku fanerile?
TIRHANI : **(Laha Tirhani u ta tihlamusela hi ku hetiseka a vula leswi nga swa nkoka.)**
TAT. ZITHA : swona, u ta twa hi mina.
TIRHANI : Ndzi khensile nkulukumba.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingirik

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.11 MBULAVULO/XIPICHI

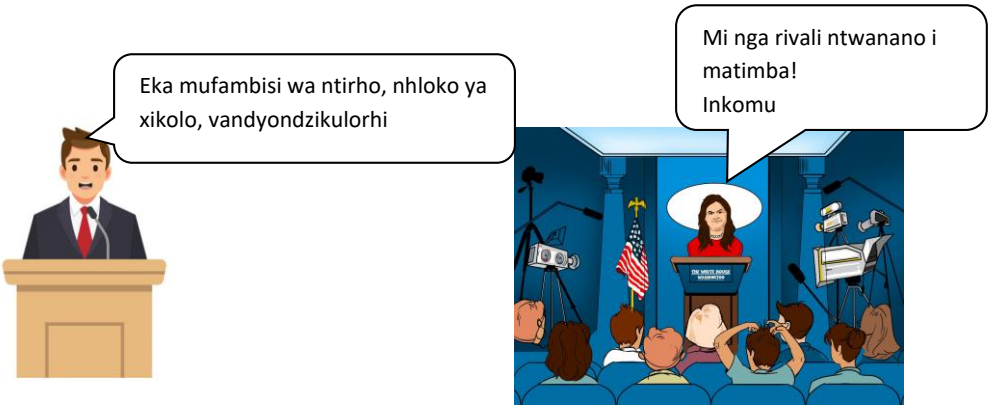

2.11.1 Xana mbulavulo/xipichi i yini?

I hungu leri runguriwaka hi ku leteriwa hi xikongomelo xo karhi mayelana na timhaka ta swa vutomi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala nhlokomhaka, manghenelo, miri na mahetelelo.
- Thoni ya mbulavulo wa wena yi nga ha va ya mafundza kumbe nkamafundza hi ku ya hi vaamukeri vamahungu.
- Mbulavulo wa wena wu fanele wu tlhavula na ku koka rinoko.
- Mbulavulo wa wena a wu teke xivumbeko xa munhu loyi a nga eku vulavuleni.
- Khavisa mbulavulo wa wena hi swo fana na swikombiso, mintshaho, misavu na tinhlayohlayo loko ti khumbeka.

2.11.2 Swikombiso swa swivutiso swa mbulavulo:

1. Tsala mbulavulo/xipichi lexi u nga ta xi nyika eka xinkhubyana xa munghana wa wena loyi a tlangelaka malembe ya 21.
2. U murhangeri wa ntlawa wa vadyondzi wa LRC exikolweni xa n'wina kutani u komberiwile ku nyika mbulavulo/xipichi eka ntirho wa ku lelana na vadyondzi va ka metiriki. Tsala mbulavulavulo/xipichi xa wena.
3. Mutswari wa wena wa ha ku heta tidyondzo ta vudokodela kutani u endleriwile xinkhubyana xo tlangela ku pasa ka yena. Tsala mbulavulo/xipichi lexi u nga ta xi nyika eka xinkhubyana lexi.

2.11.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

- Titumbuluxele nhlokomhaka (loko u tsarile hi maletere lamatsongo u ta khwatihata, loko u tsarile hi maletere lamakulu u nga khwatihati).
- Xeweta nhlengeletano ku ya hi swiyimo swa varhambiwa.
- Khensa ku nyikiwa nkarhi wo vulavula.
- Titivise.
- Kombisa nkoka wa ku va vatswari va yena va n'wi endlerile xinkhubyana.
- Kombisa leswi se swi languteriweke eka yena.
- N'wi hlohlotele u n'wi navelela na mikateko.
- Khensa ku yingiseriwa u gimeta mbulavulo.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

MBULAVULO/XIPICHI XA KU TLANGELA SIKU RO VELEKIWA RA MALEMBE YA 21 YA KHENSANI BALOYI

Eka mufambisi wa ntirho, eka vatswari va Khensani, eka wena munghana wa mina Khensani na n'wina mi nga rhambiwa namuntlha, ndza mi losa. Ndzi titwa ndzi xiximiwile ngopfu loko ndzi nyikiwile nkarhi wo ta vulavula entirhweni lowo saseka swonghasi, wo tlangela siku ra ku velekiwa ka Khensani, ra malembe ya 21.

Khensani, ndzi rhandza ku khensa vatswari va wena loko va ku endlerile ntlangu wa ku va u ri na malembe ya 21 namuntlha. Leswi swi kombisa leswaku va ku rhandza na ku va va ku navelela leswinene evuton'wini bya wena. Va ku nyika xikhiya xo famba u pfula minyangwa leyinene, ku nga ri leyi nga na swipuku na swiphukuphuku.

Ku fika eka malembe ya 21 swi komba ku kula. Se u humile eka goza ra kondloandzidyi u nghene eka ra lavakulu, laha u faneleke ku va na vutihlamuleri.

Loko a ri mina ndzi ku tiva u ri munhu wa mahanyelo lamanene. Mina na wena himpfhuka hi va vanghana malembe ya khume lama hundzeke, a hi si tshama hi holova. naswona wena ndzi ku tiva u ri munhu loyi a nga na ntwelavusiwana na ku rhandza ku pfuna van'wana. Leyi i nyiko leyi u nga lo nyikiwa hi Xikwembu, kutani u nga pfuki u yi cukumetile.

Khomisa xisweswo munghana, u hlonipha vatswari na ku hanyisana na vanhu van'wana. Loko wo endla tano u ta kuma minkateko.

Munghana, ndzi navela onge Xikwembu xi nga ku engetela dzana ra malembe. U kula ku kondza u petseka nhlana.

Inkomu.

Nghingiriko:

T**irhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

2.12 IMEYILI

2.12.1 Imeyili i yini?

I xifambisamahungu xa xielekitironiki lexi thisaka inthanete ku fambisa hungu eka vanhu na tindhawu to hambanahambana. Imeyili yi rhumeriwa kusuka eka xitirhisiwa xin'we xa xithekinoloji ku ya eka xin'wana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

Xivumbeko xa imeyili

- Imeyili ya murhumeri (eka ntila wo sungula.)
- Tsundzuka ku katsa adirese ya murhumeriwa. Yi tala ku sungula hi vito kumbe xivongo leswi landzeriwaka hi @, kutani swi landzeriwa hi vito ra khamphani kumbe ra vukorhokeri, co na khodi ya tiko. Afrika-Dzonga, **za**
  Xik. tsakani10@webmail.co.za

- Loko u lava leswaku munhu un'wana a vona mahungu lama u rhumeleke van'wana, tsala adirese ya yena ya imeyili eka xibokisana lexi nga tsariwa **Cc**
  Xikombiso hi lexi laha hansi:

Yi huma eka:	hlamalani.t@yahoo.com
Yi ya eka	Angloburs aries@anglo.com
Add Cc, Add Bcc: Add Reply	
Nhlokomhaka:	Xikombelo xa basari

- Loko u lava leswaku murhumeriwa a nga swi voni leswaku u rhumerile na munhu un'wana u tshikelela laha ku nga tsariwa **Cc** laha ku nga ta huma **Bcc**
  kutani u tsala adirese kona.
- Bcc yi endla leswaku muamukeri a kuma mahungu exihundleni. Murhumeriwa wa imeyili a nga koti ku vona mavito ya lava nga rhumeriwa imeyili xikan'we na yena.
- **Bokisi ra nhlokomhaka** (Subject) ri ku pfumelela ku tsala ntila wun'we wa nkatsakanyo wa mahungu ya wena.
- U fanele ku tsala vito ra wena emakumu ka mahungu ya wena, van'wana va tsala na xiyimo xa vona xa le ntirhweni na nomboro ya riqingho.

Swihlawulekisi swa imeyili

- Sungula imeyili hi 'Eka…'
- Sungula hungu ra wena eka ntila wuntshwa.
- Loko u tsala imeyili eka papila ra xikambelo u fanele u tlula ntila.
- Ava xitsalwana xa wena hi tindzimana.
- Rhejisitara yi fanele ku va ya xikongomelo xa imeyili.
- U nga tirhisa ririmi ra nkamafundza loko u tsalela munghana kasi loko u tsala mahungu lama nga ya ximfumo, tirhisa ririmi ra mafundza.
- Manghenelo ya fanele ku hlamusela xikongomelo xa ku va u tsala. Papalata ku tirhisa marito lawa 'ndzi tsala imeyili leyi hikuva….'.
- Tirhisa ndlela yo tsakisa ku tivisa nhlokomhaka ya wena.
- Tindzimana ta wena ti fanele ku va na nkhulukelano.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Xikombiso xa mahetelelo

Nsariso	Mpimo wa mafundza
Loyi a tshembekaka	Mafundza
Hi mina	Mafundza ku ya eka nkamafundza
N'wana wa wena	Xinghana/nkamafundza
La rhandzekaka	Vunghana/maxaka
Jaha ra wena/tatana	Maxaka/ndyangu
Wa wena loyi a ku rhandzaka	Rirhandzu/ndyangu

Mafambiselo ya imeyili

Loko u hetile ku tsala imeyili ya wena yi rhumela hi ku tshikelela rito 'rhumela' *(send).*

KU TIKAMBELA

MAENDLELO	INA	E-E
Adirese ya murhumeri wa imeyili eka ntila wo sungula		
Adirese ya imeyili ya muamukeri yi tatiwile		
Bokisi ra nhlokomhaka ri na ntila wun'we wa nkatsakanyo		
Ndzi tirhisile tindzimana leti nga na nkhulukela		
Vito ra mina ri kona emakumu ka emeyili		

2.12.2 Swikombiso swa swivutiso swa imeyili:

1. U vonile xinavetiso eka phephahungu ra Nthavela laha ku rhambiwaka vadyondzi va Giredi ya 12 ku endla swikombelo swa tibasari. Tsala imeyili u kombela basari.
2. Tsalela munghana wa wena imeyili u n'wi tivisa makungu ya ntlawa wa n'wina wa ya ku tilulamisela ku hlaya hi mintlawa.

2.12.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

Yi huma eka:	hlamalani.t@yahoo.com
Yi ya eka	Anglobursaries@anglo.com
Add Cc, Add Bcc: Add Reply	
Nhlokomhaka:	Xikombelo xa basari

Xewani

Ndzi vonile xinavetiso eka phephahungu ra Nthavela ra 1 Mudyaxihi 2027 laha ku rhambiwaka vadyondzi va Giredi ya 12 ku endla swikombelo swa tibasari.

Ndzi kombela basari leswaku ndzi ta kota ku yisa tidyondzo ta mina emahlweni. Ndzi lava ku endla digiri ya swa mabindzu eYunivhesiti ya Wits. Ndzi pasile Giredi ya 11 hi nyeleti n'wexemu naswona ndzi un'wana wa lava nga hlawuriwa ku dyondzela tidyondzo ta swa mabindzu eWits Business School Project. Ndzi kumile sagwadi ra ku va mudyondzi wa xiyimo xa le henhla eka Metse.

Ndzi le ka Giredi ya 12 lembe leri naswona tidyondzo leti ndzi ti endlaka hi leti landzelaka: Metse, Xitsonga Ririmi ra le Kaya, Xinghezi Ririmi ro Engetela ro Sungula, Ndzetelo wa swa Vutomi, Tisayense ta swa Vutomi, Dyondzo ya swa Mabindzu na Dyondzo ya swa Tinkota.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Kumani rhipoto ya Giredi ya 11 ya lembe leri hundzeke na ya le xikarhi ka lembe leri ya Giredi ya 12 tanihi vumbhoni bya tidyondzo leti ndzi ti dyondzaka.

Ndzi nga tsaka loko xikombelo xa mina xo tekeriwa enhlokweni.

Hi mina
Loyi a tshembekeke
Nkuna
Tintswalo Nkuna

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

3. SWITSALWAMBIKO SWO KOMA

Vulehi bya xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:

Levhele ya Ririmi	Giredi ya 10	Giredi ya 11	Giredi ya 12
Xitsonga RES	Marito ya 80-100	Marito ya 80-100	Marito ya 80-100
Xitsonga REV	Marito ya 50-70	Marito ya 50.70	Marito ya 50-70

Tsundzuka: Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma leswi landzelaka swi dyondziwa na ku dyondzisiwa eka tiGiredi ta 10 – 12 eka swiyimo swa RES na REV ntsena.

3.1 XINAVETISO

3.1.1 Xana xinavetiso i yini?

I xitsalwambiko lexi hlamuselaka nchumu wo karhi hindlela yo onga ku koka rinoko ra vaxavi leswaku va teka goza va xava.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tirhisa xinavetiso ku navetisa bindzu/swixavisiwa swa wena.
- Tekela enhlokweni vanhu lava u xi kongomisaka eka vona, nkoka wa xixavisiwa, ndhawu leyi xinavetisiwa xi kumekaka eka yona na leswaku i mani munavetisi wa xona.
- Tekela enhlokweni mhaka ya RTNK (Ku koka rinoko, ku tsakisa, ku naveta na ku endla leswaku xi kumiwa/xaviwa).
- Tirhisa ririmi ro onga na tifonto to hambanahambana eka xinavetiso xa wena.

3.1.2 Swikombiso swa swivutiso swa xinavetiso

1. Endla xinavetiso xa vhengele ro xavisa switirhisiwa swa vunanga.
2. U komberiwa ku endla xinavetiso xa xivandla xa nkarhinyana eka feme ya ka n'wina. Tsala u navetisa ntirho lowu eka phephahungu ra **A HI TITIRHELENI**.
3. U sungurile xibindzwana xa ku tixavisela vukanyi. Tsala xinavetiso xa wena.
4. U kamberiwile ku navetisa Mazda CX5 hi vakhampani ya Mazda. Tsala xinavetiso xa kona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.1.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 4:

MAZDA CX-5

Hina va Khampani ya ka **Mazda** hi mi nyiketa **MAZDA CX- 5 YINTSHWA!**
Leyi Mazda yo va **PHYEMBYE** hi roxe. Vundzeni bya yona hi le Kanana hi koxe.

Loko ri pela, timboni to tilumeka hi toxe. Hi rivilo kona, hambi rihati hi roxe ri nge wu voni ntlangu. Loko vhilwa ri tlhaviwa ri tiphecha hi roxe.

MI NGA TIKAYERISI KU FUKAMERIWA HI NKORHOKI LOYI

Tihlanganiseni na va garaji ya ka Mazda leyi nga ekusuhi na n'wina.
Hambi mi ri hava dipoziti, hi ta mi olovisela vutomi.
Riqingho: 012 312 5327 Fekisi: 012 328 2128

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

3.2 FULAYARA

3.2.1 Xana fulayara i yini?

- I xiphephana/phepha leri tirhisiwaka hi van'wamavhengele kumbe van'wamabindzu ku navetisa swixavisiwa, switirhisiwa kumbe vukorhokeri bya vona. Leswi swi nga katsa mbhukuto lowu va nga ta va na wona eka masiku yo karhi.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

LEMUKA:

- Vanhu va tala ku nyiketa van'wana tifulayara etirhobotini kumbe va yima emahlweni ka miako va nyika vanhu loko va nghena kumbe va ya etindhawini laha ku nga tala vanhu, ko fana na le timolweni, emintlangwini na le tinhlengeletanwini laha va fikaka va swi hangalasa kona.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala vito ra bindzu/nchumu lowu navetisiwaka ra wena.
- Boxa ndhawu na vuxokoxoko bya vutihlanganisi.
- Tirhisa marito lawa ya kokaka rinoko.
- Tirhisa ririmi ro onga.
- Tirhisa tifonto to koka rinoko.
- Tsundzuka leswaku leswi nga eka fulayara swi nga va swa nkarhinyana.
- Kombisa minkarhi leyi bindzu ri tirhaka hi yona.
- Boxa hungu/vuxokoxoko bya leswi navetisiwaka.
- Tekela enhlokweni mhaka ya RTNK (Ku koka **rinoko**, ku **tsakisa**, ku **naveta**,
- ku endla leswaku xi **kumeka**.)

3.2.2 Swikombiso swa swivutiso swa fulayara:

1. U dokodela wa Xintu wa mavabyi yo hambanahambana. Tsala fulayara u navetisa vukorhokeri bya wena.
2. Ku na mbhukuto eka vhengele ro karhi ra swakudya kutani u komberiwile ku endla fulayara yo navetisa bindzu ra vona. Tsala fulayara ya kona.
3. Ku ta va na mphikizano wa xibakele wa vanyankatlambe endhawini ya ka n'wina kutani tsala fulayara u navetisa mphikizano lowu.

3.2.3 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1:

Dokodela Hodova Makhomahinhamu
(Dokodela wo tshungula hi ku tirhisa swimilana).

Hi tshungula mavabyi ya tinxakaxaka:
Xipalansawuto (HIV/AIDS), mfukuzana, chukele, xinye, dari, marhambu, vavasati na vavanuna lava lavaka ku sungula kumbe ku kurisa mindyangu, switshetshele, milombyana na man'wana mavabyi.

Hi tirhisa swimilana swo fana na manungwani, xibaha, nhlampfurha, mahanti ya ncindzu na swin'wana.

Minkarhi yo tirha: 8 nampundzu kufikela 9 namadyambu
Ndhawu: Molo wa Thyakaaridlayi
Xitararata: Khona ya switarata swa Mbhazima na Mujaji
Riqingho: 094 6103 4997

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.2.4 (b) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 2:

XINENGANA XA N'WAMPFUNDLA

Xipexali

Swakudya swa Xintu!

Swakudya swa Xintu swa Vatsonga se swi fikile kusukela hi siku ra 11 Khotavuxika 2021. Tanani mi ta titlonya hi swakudya swa nantswo wa xiyimo xa le henhla hi nxavo wa le hansi swinene.

Mi ta tiphina hi swakudya na swakunwa leswi:

Swo khomisa na swo titsakisa: R10 xindichana lexitsongo:
Tshopi, xiendlahivomu, timanga, tindluwa, matshutshu na tihove to cheriwa tindluwa kumbe tinyawa.

Vuswa
Swimarha swa mune swa vuswa bya xibasa: **R20**
Swimarha swa mune swa vuswa bya dini: **R10**

Xixevo
- Ticondzo ta huku: **R10**
- Masonja: **R10**
- Miroho ya tinxakanxaka yo fana na mixiji, gumbugumbu, thyeke :**R10**
- Mikhusu ya tinyawa: **R10**
- Ntonga wa homu na wa mpfundla: **R20**
- Nhloko ya homu: **R20**
- Nhloko ya nyimpfu na ya mbuti: **R20**
- Swa le ndzeni: **R10**

Swo rhelerisa
Khuwana ra Madleke: **R10**
Loko wo xava swakudya swo hundza mali ya **R50-00**, u ta va na nkateko wo nghenela mphikizano wo wina xikipa xa Bafana Bafana.

Nghingiriko:
Tirhisa xivutiso lexi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

3.3 SWILERISO

3.3.1 Xana swileriso i yini?

- I milawu leyi faneleke ku landzeleriwa endhawini kumbe eka xiyimo xo karhi. Ku nga va na swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa ekerekeni, ku baka, esosayitini, eka xipano xa bolo, swileriso swo nyikiwa hi dokodela, hi n'wakhemisi kumbe swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa loko ku tsariwa xikambelo, na swin'wana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

Loko u tsala swileriso kongomisa eka mhaka yo karhi leyi faneleke ku fikeleriwa leswaku yi ta landzeleriwa hi ku olova.
- Tsala swileriso hindlela yo koma no Kongomisa.
- Swi tsale hindlela yo swi longoloxa hi mfanelo.
- Swi tsale taniholoko u tirhisa hlayela ra ndzeriso.
- Laha ku nga na marito ya nkoka eka swileriso leswi u swi tsalaka, ma tsale hi maletere lamakulu.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.3.2 Swikombiso swa swivutiso swa xileriso:

1. Tsala swileriso swa matirhiselo ya murhi wo dlaya mahele lowu ma ha ku wu xavaka ekaya ka n'wina.
2. Tsala swileriso swa matirhiselo ya muchini wo karhi.
3. Hi swihi swileriso leswi u nga swi tsalaka swo baka swikontso.
4. Tsala swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa loko ku tsariwa Papila ro sungula (P1) ra Xitsonga.

3.3.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 4:

Swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa loko ku tsariwa papila ro sungula (P1) ra Xitsonga ra Giredi ya 12.

- Hlamula swivutiso HINKWASWO.
- Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
- Khwatihata emakumu ka XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA.
- Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka papila ra swivutiso.
- Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
- Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
- Tsala swi saseka no vonaka.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingir

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.4 SWILETELO

3.4.1 Xana swiletelo i yini?

Swiletelo swi tirhisiwa ku komba munhu mafambelo yo suka eka ndhawu yo karhi a ya eka yin'wana leyi a nga yi tiviki. Ku nga va kusukela edorobeni ro karhi ku ya fika eposweni yo karhi; kusuka edorobeni rin'wana u ya eka rin'wana; kusukela exitichini xa mabazi ku ya fika exikolweni lexi u dyondzaka eka xona, na swin'wana.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tsala swiletelo hindlela leyi yi enerisaka ku endlela leswaku munhu loyi swi nyikiwaka yena a nga lahleki.
- Loko u letela munhu ku ya endhawini yo karhi u fanele ku vula leswaku i mpfhuka wo tani hi kwihi (timitara kumbe tikhilomitara).
- U fanele ku n'wi byela leswaku u ta hundza switarata swingani.
- N'wi byele hi miako na switumbuluxiwa leswi a nga ta swi hundza, u vula na tlhelo leri swi nga ka rona.
- Loko swi koteka boxa na mihlovo leyi nga pfunaka loyi u nyikaka yena swiletelo.
- U fanele ku tirhisa marito lama ya hlamuselaka matlhelo, timheho na mafambelo.

3.4.2 Swikombiso swa swivutiso swa swiletelo:

1. Vanghana va wena vambirhi lava mi dyondzaka swin'we exikolweni xa Pfalanomo eGiyani va lava ku ku endela ekaya ka n'wina eThulamahashe hi tiholodeyi ta Khotavuxika. Va nyike swiletelo swo suka edorobeni ra Giyani ku ya fika eposweni ya le Thulamahashe laha u nga ta va yimela kona.
2. Mudyondzikuloni u lava ku ya lomba buku yo karhi elayiburari leyi u yi tivaka. N'wi nyike swiletelo swo suka exikolweni xa n'wina ku ya fika elayiburari ya kona.
3. Makwenu u lava ku ku vhakela laha u tshamaka kona sweswi u nga kuma ntirho. N'wi nyike swiletelo swo suka ekaya ka n'wina ku ta fika laha u tshamaka kona sweswi.
4. Munghana wa wena loyi a tshamaka ePhalaborwa u lava ku ku vhakela eka n'wina eNkowankowa. N'wi nyike swiletelo swo suka edorobeni ra Phalaborwa ku ya elokixini ra Nkowankowa.

3.4.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 4:

SWILETELO SWO SUKA EDOROBENI RA PHALABORWA KU YA ELOKIXINI RA NKOWANKOWA

- Kusuka edorobeni ra Phalabowa u teka patu ra N156.
- U ta hundza lokixi ra Lulekani hi voko ra xinene.
- Kusuka kona u ta hundza lokixi ra Namakgale hi voko ra ximatsi.
- Kusuka laha u ta ya humelela exidorobanini xa Gravelotte, laha u nga ta fika emahandzeni ya patu. Lerin'wana ri ya eNelspruit kasi lerin'wana hi voko ra xinene ri ya eTzaneen.
- Tirhisa patu ra Tzaneen.
- U ta ya humelela eka patu leri yaka eLetsitele hi le vokweni ra ximatsi kutani u jika hi rona.
- Loko u hundzile exidorobanini xa Letsitele, u chayela khilomitara yin'we kutani u ta vona bodo leyi ku kombisaka Nkowankowa.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

- Jikela exineneni, u ta fika eNkowankowa.
- Yindlu ya ka hina i yo sungula etlhelweni ra ximatsi loko u hundzile esitediyamu.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso eswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Tafula ra 1:

Man'wana ya marito lama u nga talaka ku ma tirhisa loko u tsala swiletelo na swileriso

MAENDLI	MAHLANGANISI	MASIVI	MAVITI	MAENGETERI	MABUMABUMERI	MAENCISI
famba jika jikajika tshunela rhelela khupuka kongoma hundzuluka fika vona vandzekana landzela languta hambuka hambukela suka hela helela tsemakanya tlula hundza teka humelela rhendzeleka	loko kutani endzhaku ka loko ku kondza kala se kasi	laha lahaya leri leyi lowu lexi hala konarona yona xona tona swona wena	mpfhuka patu tirhoboto budula ndlela tindlela yindlu tindlu muako xitarata voko khilomitara bodo mfungho murhi garaji xikolo ntshava kereke vhengele xitolo khumbi nambu lwangu tisekondi timinete tiawara masiku Mavhiki tin'hweti milenge movha bazi xikepe xitichi bodo xirhendzevuta na sekele	exineneni eximatsini eka tlhelo ra ximatsi eka tlhelo ra xinene ehansi ehansi ka ehenhla ehenhla ka endzhaku endzhaku ka ekusuhi ekusuhi na etlhelo etlhelo ka emahlweni emahlweni ka emakumu emakumu ka ehase ehase ka emahosi empfungwe emahandzeni ekhoneni entsungeni enhoveni exigangeni entshaven epatwini enyangweni en'walungu edzongeni evuxeni evupeladyambu en'walungu wa edzongeni bya evuxeni bya evupeladyambu bya hi movha hi bazi hi xikepe exitichini epatwini endleleni eka…. hi ndlela hi patu	wo/xo/ro/dyo koma wo/xo/ro/dyo leha wo/xo/ro/dyo/ to tlhuma wo/xo/ro/dyo/ to anama o/xo/swo/to/ dyo khuma wo/xo/ro/to/ dyo gombonyoka yin'we/timbirhi/ /tinharhu /ta mune/ta ntlhanu na swin'wa na to/swo/dyo/ro (basa, ntima, wasi, rihlaza kwalala na swin'. lerikulu lexikulu leyikulu yo/xo/ro/to sungula yo/xo/ro/to hetelela lexi/leri/leyi kombisaka wo ringana	ge! thwi! mo!

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.5 KU TSALA MIGINGIRIKO EKA DAYARI

3.5.1 Xana dayari i yini?

- Dayari i buku yo tsalela swiendlo swa siku na siku kumbe timhaka leti humelelaka munhu ta siku na siku. I ndhawu yo tshembeka yo tsala miehleketo leyinene, mavonelo na ku titwa ka wena.
- U nga yi tsala u longoloxa no kunguhata masiku lama ha taka kumbe ku rhekhoda leswi se u swi endleke eka nkarhi lowu hundzeke.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Bubutsabyongo bya xivumbeko xa dayari ya wena ku ya hi nhlokomhaka yo karhi.
- Loko se u kumile nkongomelo, sungula ku tsala.
- Tsala masiku eka hinkwaswo leswi u swi nghenisaka (xik. Mugqivela, 06 Sunguti 2028), nkarhi na lembe.)
- Tsala hi munhu wo sungula ku nga wena naswona hi ririmi ro kongoma u famba hi rona.
- Leyi i ndhawu leyi u yi tshembaka, tsala miehleketo ya wena leyinene, mavonelo na matitwelo.
- Vana na ntiyiso eka leswi u swi tsalaka ku fana na loko u tsalela munghana.
- Kunguhatela migingiriko ya nkarhi lowu taka.
- U fanele u va na ntiyiso eka hinkwaswo leswi u swi tsalaka.
- Hlayisisa no aneka miehleketo eka leswi u swi tsalaka.
- Leswi u swi nghenisaka eka rhekhodo swi fanele swi eka nkarhi lowu nga hundza.
- Hakanyingi timhaka leti tsariwaka eka yona hi leti ti nga ta nkoka.
- Mudyondzi u fanele ku tekela enhlokweni leswi xivutiso xi n'wi kombelaka ku tsala swona, kutani a tsala swona ntsena.

3.5.2 Swikombiso swa swivutiso swa dayari:

1. A wu endzerile hahani wa wena eka mavhiki lama nga hundza. Tsala dayari ya wena ya masiku mambirhi u kombisa migingiriko leyi u yi endleka ku ya minkarhi yo hambanahambana.
2. U tekile riendzodyondzo ro ya eKapa ku ringana vhiki. Tsala dayari wena ya masiku lama mi ma tirhiseke u kombisa migingiriko yo hambanahambana.
3. Wena na munghana wa wena mi endzerile tindhawu to hambanahambana eKapa. Tsala migingiriko ya vhiki ya swilo swo hambanahambana leswi mi tiphineke hi swona.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.5.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 3:

MIGINGIRIKO YO TSARIWA EKA DAYARI MAYELANA NA RIENDZODYONDZO RA LE KAPA
Khotavuxika 2028
MUSUMBUNUKU 25 Hi fikile eKapa hi awara ya nhungu nampundzu. Nanhlekanhi hi vhakerile palamende, laha hi nga vona mupuresidente wa tiko. Namadyambu hi fambile hi ya vona ntlangu wa bolo ya milenge erivaleni ra Greenpoint exikarhi ka swipanu swa Ajax na Pirates. **RAVUMBIRHI 26** Hi pfukile namixo hi ya eWaterfront, laha hi nga fihlula kona kutani hi kongoma eRobben Island. **RAVUNHARHU 27** Hi endzerile eCape Point. **RAVUMUNE 28** Hi vhakerile eCape Town National Museum hi awara ya kaye. Hi awara ya n'we hi yile hi ya khida elwandle. **RAVUNTLHANU 29** Hi endzerile eCape Point. **RAVUMUNE 28** Hi vhakerile eCape Town National Museum hi awara ya kaye. Hi awara ya n'we hi yile hi ya khida elwandle. **RAVUNTLHANU 29** Hi endzerile eCape Town International Airport na le masin'wini yo endla wayini. **MUGQIVELA 30** Hi endzerile mavhengele ya Kennelworth, laha hi nga xava leswi a hi swi lava. Hi sukile eKapa hi awara ya mbirhi nanhlikanhi, hi fika hi Sonto.

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.6 KHADI RA XIRHAMBO

3.6.1 Xana khadi ra xirhambo i yini?

I khadi leri rhambaka vanhu entlangwinii kumbe enkhubyeni wo karhi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Boxa swiyimo na mavito ya lava u va rhambaka, xik. Tatana na Manana.
- U nga tirhisa munhu wa vumbirhi kambe a swi bohi. Xik. Tatana na Manana … va rhamba …
- Nyika mavito yo helela ya vatekani/loyi a endleriwaka ntirho.
- Boxa leswaku vatekani i vana va vamani naswona i va vungani.
- Tirhisa tifonto to hambanahambana hikuva ti na ntikelo lowukulu eka khadi.
- Boxa nkarhi na ndhawu ya lomu ntirho/nkhuvo wu nga ta endleriwa kona.
- Komberiwa varhambiwa ku hlamula loko ku ri ku va ta swi kota ku va kona.
- Nyikiwa nomboro ya riqingho ra lomu varhambiwa va nga ta rhumela tinhlamulo ta vona kona.

3.6.2 Swikombiso swa swivutiso swa khadi ra xirhambo:

1. N'wana wa n'wina u ta tlangela nkhuvo wa vukati hi siku ra 18 Dzivamisoko 2027.
   Tsalela vanhu swirhambo u va rhamba ku va kona enkhubyeni hi siku leri.
2. Mi ta va na ntirho wo pfula maribye ya xitsundzuxo ekaya ka n'wina. Tsalela maxaka xirhambo xa ntirho lowu.
3. Exikolweni xa n'wina ku ta va na khonsati ya vuyimbeleri. Tanihi murhangeri wa vadyondzi tsala xirhambo xo ya eka vatswari.

3.6.3 (a) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1.

Eka: _____

Ma rhambiwa ku ta va timbhoni eka **nkhuvo wa vukati** wa:

MASANA NKUNA
Mativula ya Tatana C.B na Manana A.D. Nkuna

na

RISIMATI KHOSA
Mativula ya tatana P.L na Manana R.S. Khosa

SIKU: 18 Dzivamisoko 2021
NDHAWU: TSHAMAHANSI (Nomboro ya Yindlu - 295)
NKARHI: 10HOO
KU AMUKELA VATEKANI NA KU LALELA: 14H30
MAAMBALELO: Xintu

NHLAMULO HI KU HATLISA (NHKH): Fonela NKATEKO eka 0793205825

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.6.3 (b) Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 1.

EKA: _____

Ma rhambiwa ku ta va timbhoni eka nkhuvo wa vukati wa:

Nxalati Nkuna
Mativula ya tatana P.L. Nkuna na Manana L.L. Nkuna
na
Gaza Bila
Mativula ya Tatana K.Z Bila na Manana D.K. Bila

SIKU: *18 Dzivamisoko 2026*
NDHAWU: *Tshamahansi*
(Nomboro ya yindlu - 295)
NKARHI: *10H00*
WO AMUKELA VATEKANI: *14H30*
MAAMBALELO: *Xintu*
NHKH: *Fonela Masana eka 0793205825*

YI HUMA EKA: _____

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

3.7 PHOSITARA

3.7.1 Xana phositara i yini?

- I xitsalwambiko lexi eka xona ku tsariwaka mahungu eka chati kumbe khadibokisi hi xikongomelo xo karhi.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

- Tiva leswaku tiphositara ti tala ku tirhisiwa hi van'watipolitiki, van'wamabindzu, vatikereke na van'wana lava lavaka ku swi tirhisa ku hundzisa timhaka ta ntikelo.
- Tirhisa mihlovo leyi kokaka rinoko.
- Tsala mahungu lama vonakaka no hlayekaka hi ku olova.
- Tirhisa tifonto to hambanahambana.
- U nga katsa na mifungho/swihlawulekisi swa khampani/nhlangano wo karhi.

3.7.2 Swikombiso swa swivutiso swa phositara:

1. Kusuka ehofisini ya mufambisi wa mayini endla phositara yo rhamba vatirhi eka rhali yo amukela xiviko xa ku engeteriwa ka miholo.
2. Hi ku yimela hofisi ya matsalana wa nhlangano wa n'wina, endla phositara leyi nga ta rhamba swirho swa n'wina ku ta bula hi vuxirho na migingiriko ya lembe.
3. U mukhanselara wa wadi 10 ya Sasankambani. Tsala phositara u rhamba vaakatiko eka nhlengeletano ku ta burisana hi swa vukorhokeri bya ka masipala

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.7.3 Swin'wana swa leswi u nga swi katsaka loko u hlamula xivutiso xa 3.

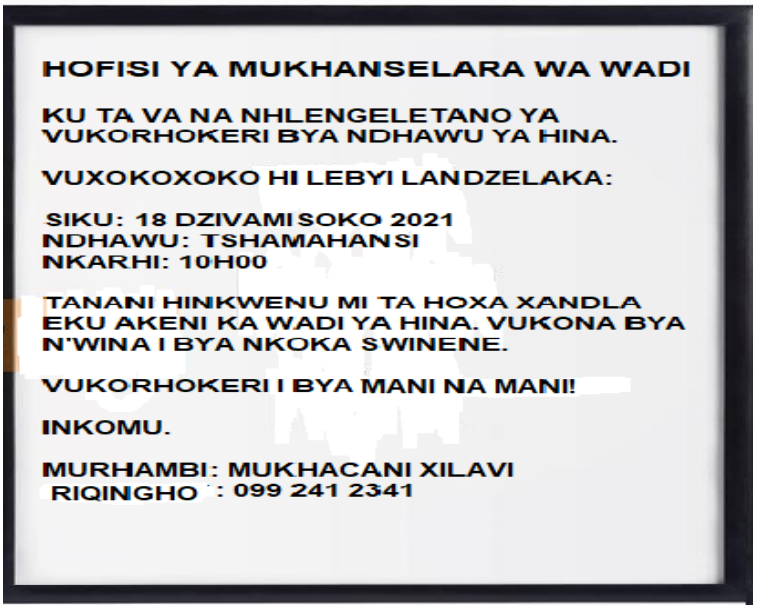

HOFISI YA MUKHANSELARA WA WADI

KU TA VA NA NHLENGELETANO YA VUKORHOKERI BYA NDHAWU YA HINA.

VUXOKOXOKO HI LEBYI LANDZELAKA:

SIKU: 18 DZIVAMISOKO 2021
NDHAWU: TSHAMAHANSI
NKARHI: 10H00

TANANI HINKWENU MI TA HOXA XANDLA EKU AKENI KA WADI YA HINA. VUKONA BYA N'WINA I BYA NKOKA SWINENE.

VUKORHOKERI I BYA MANI NA MANI!

INKOMU.

MURHAMBI: MUKHACANI XILAVI
RIQINGHO : 099 241 2341

Nghingiriko:

Tirhisa swivutiso leswi nga sala kutani u tsala nghingiriko.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.8 HUNGU RO KOMA RA RIQINGHO (SMS)

3.8.1 Xana hungu ro koma ra riqingho i yini?

I xitsalwambiko xo koma xo rhumela hungu ro koma kumbe ku burisana hi switirhisiwa swa netiweke ya xielekitironiki swo fana na tikhomphyuta na tiqingho ta ximanguva lawa. Ku nga tirhisiwa ririmi ra nkamafundza kumbe ra mafundza.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

Xivumbeko:

Loko munhu a rhumela hungu ku ta vonaka leswi landzelaka:

- Vito kumbe nomboro ya loyi hungu ri yaka eka yena ehenhla ka xikirini.
- Hungu leri thayipiweke.
- Nhlamulo ya murhumeriwa na yona yi ta vonaka ehansi ka hungu leri rhumeriweke loko ku ri hi ku u hlamurile kwalano na kwalano.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri kumiweke hi wona.
  Loko murhumeriwa a kuma rungula ku ta vonaka leswi landzelaka:
- Vito kumbe nomboro ya murhumeri wa rungula ehenhla ka xikirini.
- Rungula leri rhumeriweke.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri rhumeriweke hi wona.

Swihlawulekisi:

- Tirhisa ririmi ra mafundza kumbe ra nkamafundza ku ya hi mbangu wa kona.
- Nkarhi lowu tirhisiwaka wu ta lawuriwa hi mbangu.
- Tsala rungula hindlela yo kongomisaka no koma.
- Tirhisiwa minkomiso, maletere, tinomboro na ku tluLa ka switwari swin'wana NTSENA loko u tsala xitshuriwa xa nkamafundza.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.8.2 (a) Xikombiso xa hungu ro koma ra riqingho ra nkamafundza:

Zodwa Ndzi lav ku vulax2 na wen hi timhk tin'wn ndzi nga byerw hi Khensani. Ku na swo hambanax2 ndz nga sw twa maylan na swa xiklo xa mugnga wa k n'wina. Hi ta vulax2 kahl mundzk. U nga rvl ku ta na leswi ndzi nga k khoms. U byla Mhlor leswk ndzi ta n'w von mundzk. Ndz twa onge ri hlwl ku pel. Ndzi lava ku ku haktla hinkwt leti ndzi ti twke. Hi ta vonn lko ri xil.

Hungu ro koma ra riqingho ra mafundza

Lemuka:

- **Ririmi ra mafundza ri fanele ku tirhisiwa loko ku tsariwa xikambelo.**
- **Tanihileswi xi nga xitsalwambiko xo koma u languteriwa ku xi tsala hi marito ya 80-100.**
- U nga tirhisi minkomiso, maletere, tinomboro na ku tlula switwari loko u tsala xitshuriwa xa mafundza.

3.8.2 (b) Xikombiso xa hungu ro koma ra riqingho ra mafundza:

Zodwa Ndzi lava ku vulavula na wena hi timhaka tin'wana ndzi nga byeriwa hi Khensani. Ku na swo hambanahambana ndzi nga swi twa mayelana na swa xikolo xa muganga wa ka n'wina. Hi ta vulavula kahle mundzuku. U nga rivali ku ta na leswi ndzi nga ku khomisa. U byela Mahlori leswaku ndzi ta n'wi vona mundzuku. Ndzi twa onge ri hlwela ku pela. Ndzi lava ku ku hakutela hinkwato leti ndzi ti tweke. Hi ta vonana loko ri xile.

NGHINGIRIKO:

Tsalela munghana wa wena hungu ro koma ra riqingho u n'wi rhamba leswaku mi ya hlangana endhawini yo karhi yo xavisa swakudya leswaku mi ta dya swakudya swa namadyambu.

LEMUKA: Tsala hungu leri hi xivumbeko xa nkamafundza na xa mafundza.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

3.9 HUNGU RA *WHATSAPP*

3.9.2 Xana *whatsApp* i yini?

I xitsalwambiko xo koma xo rhumela hungu ro koma kumbe ku burisana hi switirhisiwa swa netiweke ya xielekitironiki swo fana na tikhomphyuta na tiqingho ta ximanguva lawa. *WhatsApp* yi kota na ku rhumela swifaniso na tivhidiyo. Loko ku tirhisiwa *whatsApp* ku nga tirhisiwa ririmi ra nkamafundza kumbe ra mafundza.

Tekela enhlokweni leswi landzelaka:

Xivumbeko:

Loko munhu a rhumela hungu ku ta vonaka leswi landzelaka:

- Vito kumbe nomboro ya loyi hungu ri yaka eka yena ehenhla ka xikirini.
- Hungu leri thayipiweke.
- Nhlamulo ya murhumeriwa na yona yi ta vonaka ehansi ka hungu leri rhumeriweke loko ku ri hi ku u hlamurile kwalano na kwalano.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri kumiweke hi wona.
  Loko murhumeriwa a kuma hungu ku ta vonaka leswi landzelaka:
- Vito kumbe nomboro ya murhumeri wa rungula ehenhla ka xikirini.
- Hugu leri rhumeriweke.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri rhumeriweke hi wona.

Swihlawulekisi:

- Tirhisa ririmi ra mafundza kumbe ra nkamafundza ku ya hi mbangu wa kona.
- Nkarhi lowu tirhisiwaka wu ta lawuriwa hi mbangu.
- Tsala rungula hindlela yo kongomisaka no koma.
- Tirhisiwa minkomiso, maletere, tinomboro na ku tluLa ka switwari swin'wana NTSENA loko u tsala xitshuriwa xa nkamafundza.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

LEMUKA: MATIRHISELO YA *WHATSAPP* YA YELANA NA YA

3.9.3 (a) Xikombiso xa hungu ra *WhatsApp* ra nkamafundza:

Malate na Nyakane: Ha ha rindzl se mi fmb kwi hi ta pfa hi longa? Ho suk. Ks mi le kwi na? Kasi ndzi vulaX2 na man? I Solly? A hi Solly i Nyakane. Kas i Nyakane? Yehe, min ndzi Solly Nkanyane. Ndzi be nombr yo hoxk. Ndzi khomele Somdaka! Swa twal.

Hungu ro koma ra riqingho ra mafundza

Lemuka:

- **Ririmi ra mafundza ri fanele ku tirhisiwa loko ku tsariwa xikambelo.**
- **Tanihileswi xi nga xitsalwambiko xo koma u languteriwa ku xi tsala hi marito ya 80-100.**
- U nga tirhisi minkomiso, maletere, tinomboro na ku tlula switwari loko u tsala xitshuriwa xa mafundza.

3.9.3 (b) Xikombiso xa hungu ra *WhatsApp* ra mafundza:

Malate na Nyakane: Ha ha rindzile se mi famba kwihi hi ta pfa hi longa? Ho suka. Kasi mi le kwihi na? Kasi ndzi vulavula na mani? I Solly? A hi Solly i Nyakane. Kasi i Nyakane? Yehe, mina ndzi Solly Nkanyane. Ndzi be nomboro yo hoxeka. Ndzi khomele Somdaka! Swa twala.

Nghingiriko:

Tsalela munghana wa wena hungu ro koma ra riqingho u n'wi rhamba leswaku mi ya hlangana endhawini yo karhi yo xavisa swakudya leswaku mi ta dya swakudya swa namadyambu.

LEMUKA: Tsala hungu leri hi xivumbeko xa nkamafundza na xa mafundza.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

EKA MUDYONDZI: TIRHISA TIRHUBIRIKI LETI NGA LAHA HANSI KUTANI U TIKAMBELA HI TONA LOKO U TSALA SWITSALWANA NA SWITSALWAMBIKO

RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50)

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo; Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu **TIMARAKA TA 30**	**Xiyimo xa le henhla**	**28–30**	**22–24**	**16–18**	**10–12**	**4–6**
		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwile hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwile kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwile kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhulukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano
	Xiyimo xa le hansi	**25–27**	**19–21**	**13–15**	**7–9**	**0–3**
		-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekisi swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontlha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwile hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwile kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhulukelano lowu amukelekaka na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwile kahlenyana naswona ku na nkhulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama kongomaka -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhulukelano wa mahungu	-A ku kalangi ku ringetiwa ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50) (ku yisa emahlweni)

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo/ nkucetelo, vundzeni; Mahlawulelo ya marito; Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona; mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo **TIMARAKA TA 15**	**Xiyimo xa le henhla**	**14–15**	**11–12**	**8–9**	**5–6**	**0–3**
		-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi fanaka minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi leri amukelekaka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana katsongo na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini a swi fambelani -Ntivomarito lowutsongo swinene	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Nkayivelo wa ntivomarito wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
	Xiyimoxa le hansi	**13**	**10**	**7**	**4**	
		-Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Ririmi ro fanela naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Matirhiselo lamanene ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku na nkayivelo wo tirhisiwa ka ririmi leri amukelekaka	-Ku hava matirhiselo lamanene ya ririmi -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke -Ku na nkayivelo lowukulu wa ntivomarito	
XIVUMBEKO Swihlawulekisi swa xitshuriwa; Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa **TIMARAKA TA 5**		**5**	**4**	**3**	**2**	**0–1**
		-Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene	-Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka -Ku na nkhulukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	-Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene -Xitsalwana xa ha twisiseka	-Ku na timhakanyana to khomeka -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile -Xitsalwana xa ha twisisekanyana	-Ku pfumaleka timhaka leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile -Xitsalwana a xi twisiseki

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

XIYENGE XA B

RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 25)

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo; Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo; Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/swiaki swa ririmi na mbangu **TIMARAKA TA 15**	**13–15**	**10–12**	**7–9**	**4–6**	**0–3**
	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari leyi vupfeke. -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo lawa ya nga humiki emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile, swi hlamuseriwile kahle hi vuxokoxoko byo seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke lexi nga na swihoxo switsongo leswi onhaka nkhaqato	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka, ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile hindlela leyi amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Hi ku angarhela, xivumbeko hi lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe matsalelo ya huhula -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi vumbanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwile hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo a swi vumbanangi -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu; Matirhiselo ya ririmi, swiaki na milawu ya rona; Mahlawulelo ya marito; Mahikahatelo na mapeletelo **TIMARAKA TA 10**	**9–10**	**7–8**	**5–6**	**3–4**	**0–2**
	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela, ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -Swihoxo a swi talangi	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo tala -Ntivomarito wo kayivela -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku pfuvapfuvana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twisiseki nakatsongo

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu **TIMARAKA TA 30**	**Xiyimo xa le henhla**	**28–30**	**22–24**	**16–18**	**10–12**	**4–6**
		-Mahlamulelo yo hlawuleka/ lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhulukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano
	Xiyimo xa le hansi	**25–27**	**19–21**	**13–15**	**7–9**	**0–3**
		-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontlha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhulukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhulukelano wa mahungu	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo **TIMARAKA TA 15**	**Xiyimo xa le henhla**	**14–15**	**11–12**	**8–9**	**5–6**	**0–3**
		-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro ka ri nga ringanelangi ku tiyisisa vundzeni bya hungu	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelanayana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
	Xiyimoxa le hansi	**13**	**10**	**7**	**4**	
		-Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile kahle	-Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi leri kayivelaka	-A ku tirhisiwangi ririmi leri ringaneleke -Ku tirhisiwile swivulwa leswi nga hambaniki switsongo leswi hambaneke -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi swinene	
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa **TIMARAKA TA 5**		**5**	**4**	**3**	**2**	**0–1**
		-Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene	-Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka -Ku na nkhulukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	-Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	-Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	-Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
MAAVELO YA TIMARAKA		**43–50**	**33–40**	**23–30**	**13–20**	**0–10**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu **TIMARAKA TA 18**	**15–18**	**11–14**	**8–10**	**5–7**	**0–4**
	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo **TIMARAKA TA 12**	**10–12**	**8–9**	**6–7**	**4–5**	**0–3**
	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	**25–30**	**19–23**	**14–17**	**9–12**	**0–7**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu **TIMARAKA TA 12**	**10–12**	**8–9**	**6–7**	**4–5**	**0–3**
	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi fanelake hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwanyana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo **TIMARAKA TA 8**	**7–8**	**5–6**	**4**	**3**	**0–2**
	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	**17–20**	**13–15**	**10–11**	**7–8**	**0–5**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI [TIMARAKA TA 40]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu **TIMARAKA TA 24**	**Xiyimo xa le henhla**	**22–24**	**18–19**	**12–14**	**8–11**	**0–7**
		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byintsongo bya maveketelelo na nkhulukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano
	Xiyimo xa le hansi	**20–21**	**15–17**			
		-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga ri ki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontlha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo			

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI [TIMARAKA TA 40 (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo **TIMARAKA TA 12**		**10–12**	**8–9**	**6–7**	**4–5**	**0–3**
		-Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela yo hlawuleka	-Ririmi ra nkoka naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	-Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi ro tlhavula i ka mpimo wa le hansi	-A ku tirhisiwangi ririmi leri faneleke -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke -Ntivomarito i wa mpimo wa le hansi swinene	-Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa. **TIMARAKA TA 4**		**4**	**3**	**2**	**1**	**0**
		-Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene	-Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka -Ku na nkhulukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	-Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	-Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	-Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
MAAVELO YA TIMARAKA		**33–40**	**28–30**	**20–25**	**12–17**	**0–9**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA NA SWO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu **TIMARAKA TA 12**	**10–12**	**8–9**	**6–7**	**4–5**	**0–3**
	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -U kongoma mhaka – a nga humi emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleka kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhulukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi fanelaka hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe u pfa a humanyana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A nga tirhisangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo **TIMARAKA TA 8**	**7–8**	**5–6**	**4**	**3**	**0–2**
	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	**17–20**	**13–15**	**10–11**	**7–8**	**0–5**

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

Acknowledgements

The Department of Basic Education (DBE) gratefully acknowledges the following officials for giving up their valuable time and families, and for contributing their knowledge and expertise to develop this creative writing resource for the children of our country, under very stringent conditions of COVID-19.

Writers:

Baloyi Famandha Reckson

Mbetse Stanley Arthur

Nhubunga William Olaph

Rikhotso Amon Mdala

Sono Elizabeth Tsakani

Dr Usinga Marinkie Mmaditaba

DBE Subject Specialist: Mfana E. Phonela

The development of the Study Guide was managed and coordinated by Ms Cheryl

Weston and Dr Sandy Malapile.

Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

ISBN : 978-1-4315-3484-5
High Enrolment Self Study Guide Series
This publication is not for sale.
© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za | Call Centre 0800 202 993
Downloaded from www.grade12pastexampapers.co.za